

כתביב

ספרו
אמנו
ביקור

מוסף בצרון ע"ש רב צעיר
לתרבות עברית ולחכמת ישראל

רמי דיצני

שקיעת דם ירושלים

בשעה קצרה של חסד, בשעה היפה ביותר שביום,
מורידים פני האבן הנרדף מזהמת של חזית בית-החולים,
וְצִנּוֹרוֹת-אֲרוֹת פְּלוֹאֲרוֹסְצֵנְט קְרִים מְכַעְרִים זֹהָרִים בְּאֹר-יְקָרוֹת.
תְּרִיסֵר שְׁמֻשׁוֹת מְכַתְּמוֹת מְחִזִּירוֹת תְּרִיסֵר שְׁמֻשׁוֹת כְּתֻמוֹת זֶהָב מְאָדָּם
(כְּחֻלְמוֹנִים הַנְּכֹנִים שֶׁל פֶּעַם, תְּכֵלֶת הַטַּעַם שֶׁל יְמֵי יְלֻדוּתוֹ),
וְאַחֲרֵיכֵן מִתְּפַסּוֹת בְּדִגִּימוֹת שֶׁתָּן וּמִשְׁטַח-דָּם וְקָרוֹם נְרוֹד.

ואין נרד כנרד האבן הירושלמית.

וְהַעֲנִיִּים בּוֹרֵד אֶפְרַר רַב-חַן – כּוֹרֵד פֶּתַח שֶׁל נַעֲרָה פּוֹתָה שִׁירְדָה לְכַבֵּישׁ
כְּשֶׁלָּה מִן הַמְּדַרְכָּה הַיְשָׁרָה.

או כנרד מחצית פניו השזופות של רועה בוגדני
שֶׁהֲחִלְמוֹ מְכוּוָה מְדַרְגָּה-שְׁנִיָּה שֶׁל חֲמֻצַת-מֶלַח מִי אֵשׁ תְּאֹהוּ
שֶׁהִטִּיחָה בּוֹ אַחַת הַבְּנוֹת מֵרַב אֶהְבָּה, נִכְזָבָה.
או כנרד בשָׁרָה שֶׁל בַּבֶּת לְטָקֶס רָכָה, פֶּסֶל בְּגֵדֵל טְבַעִי
שְׁשׂוּמֵר מִזִּיאֹן לְאֲמִי לֹא מְנַסָּה (לְאַחַר שְׁעוֹת-הַבִּקּוּר בְּתַעֲרוּכָה)
עֲשֵׂה בָּהּ אֶת אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֵׂה.

עֲנִיִּים אִין-אֲוִיִּים מְבַלִּי אִין רוּחַ – תְּחַבּוֹשׁוֹת מְשֻׁמְשׁוֹת,
סְמֵרְטוּטִי מְפָרְשִׁים מְטֻשְׁטָשִׁים מוֹחֲשִׁים
שְׁתִּים עַל תְּרִינִי-טְלוֹיִזְיָה טוֹבְעִים טוֹוִיִּים
בְּעֵרֵב חוֹטִי טֶלְפוֹן וְחֻשְׁמֵל בְּתַצְלֵבַת מְקוֹקוֹת מְשֻׁסְפֵת סֶגֶל-רְקִיעַ
כְּשֶׁסָּף מְשִׁיחַ מְטוֹרֵף בְּתַעַר תְּמוֹנַת-שָׁמֶן שֶׁל הַגְּבִיָּרָה מֵאֲרִי הַקְּדוּשָׁה
או כְּמִנְיָאֵק שְׁכוּנַתִּי מְשֻׁלְנוּ בְּסַכִּינֵי-גְלוּחַ מְסִתּוֹלֵל בְּלַחֵי אֵם יְלָדוֹ הַגְּרוּשָׁה.

...מתוך התאור הנ"ל נתן לשער שפני פונות מזרחיה,
וכי קרן עור פני באור קרינה אחרונה מחזרת מחזית הבנין;
ומתוך הארה פנימית.

ואמנם נכון הדבר,
אני פועם שלשים ושבע בדקה, ואיני צורך כמעט חמצון.
זה עתה הזרקה בי נשמה של טהר לבן,
ואני שואף נגה סגל עמק, ומתמכר לארגון.

וכבר נחירי זולגים רק דם קרוש
ועיני אינן דומעות
וגופי פסק מרעד
שהנה השתקעתי בעצמי
ואינני מבקש עוד –

באה בי הרוח הותירה אותי שקט מאד.

מעשה שהיה בעכבר

מתקדם עם יגאל. היא התקרבה אליו מעט על ידי סימני האותיות, אבל הדרך היתה עוד רחוקה. גילוי הטכניקה החדשה שחשפה את מודעותם המדהימה של האומללים כלפי העולם העליון אמנם הרעשה עולמות, אבל יהודית פחדה להשתמש בה לצרכים הללו. היא רק רצתה לפתוח את נפשו של האומלל כדי שייגע בעולם הזה אפילו במעט ויוקל לו בכך.

כעת ירדה מהאוטובוס והתקרבה במהירות לחצר המוסד, המכוסה כלפי חוץ בשיחים מטפסים ירוקים כהים וסבוכים במיוחד. הגיעה לשער ולחצה על האינטרקום.

"כן!" נשמע קולו העבה של השומר. "זאת יהודית", אמרה ומיד נשמע קול זמוזם הפתיחה. כאשר נכנסה פנימה, שמחה לראות שיגאל, שלא כהרגלו, היה מחוץ לכתלים, משוטט לאיטו בחצר לאורך הגדר. הוא לא נבהל כאשר בירכה אותו ב"בקר טוב" ורק נרתע קלות.

בסיום יום עבודתה, כאשר שבה לביתה, ראתה יהודית קבוצה גדולה של ילדים מילדי השכונה בתוך חצר ביתם. שלושת ילדיה הגדולים פתחו את הדלת לרווחה לפני האחרים והצביעו בחיות ובהתלהבות פנימה: "הנה הנה העכבר ספדי גונזלס תראו איך הוא לא מפחד!" יהודית הזדעזה מעט. עניין העכבר התפשט כלפי חוץ והחל כבר להלחץ אותה. איזו מציאות משונה שוכנת בביתם: עכבר המתנהג כמו חתול או כלב! שלא כהרגלה הרימה את קולה על כל חבורת הילדים: "כולם לצאת מכאן מיד! דליה, יקי ויודי להיכנס פנימה מיד!"

כאשר נכנסה פנימה ראתה את העכבר עומד במרכז הבית במעין שלוה ויישוב דעת. היא לא העזה להתקרב לעברו. "איפה אבא?" שאלה את בתה הבכורה. "עוד מעט הוא יחזור", השיבה, "הוא היה כבר ופיזר בכל הבית מלא מלכודות. בואי תראי אמא!"

"לא רוצה לראות ולא מעניין אותי". העכבר, בראותו את כל המשפחה בפתח הבית, פסע קלות לעברם. יהודית צעקה הפעם: "תצילו אותי.. אבנר! איפה אבא? אבנר אי אפשר יותר..." העכבר עמד מולה וקשקש בזנבו כמו כלב הממתין לבוא בעליו.

יהודית חיכתה עם ילדיה עד שהגיע אבנר. "מה, הוא עוד לא נתפס?" קרא בתדהמה.

"הוא עוד יתפוס אותנו!" ענתה, "היכנס פנימה ותעיף את העכבר המשוגע הזה מהבית!" אבנר זינק פנימה והעכבר זינק לעומתו ברגע הראשון. המראה היה משעשע ומדהים: יהודי צעיר וכהה כבן שלושים מתנפל על עכבר קטן וחיוור כאילו היה איזו חית טרף רעה. התוקפנות של העכבר זעזעה את

וּם אחד נכנס עכבר לביתם של אבנר ויהודית חלילי בשכונת "מוסררה" בירושלים. ומה בכך? הרי רוב בני האדם מכירים את המצב הלא נעים (ולא כל כך נורא!) שניתן להתגבר עליו בתוך זמן קצר. העכבר לא היה הראשון בבית החצר ולא ייחסו לו חשיבות מיוחדת. אבנר הוציא בתחילה את מלכודת הגבינה העשויה מברזל מהמחסן והניחה בפניו הסלון ליד המטבח.

לכל חיה יש איזו מידה מיוחדת שהיא מקרינה על האדם. מידתו של העכבר היא הפחד. הוא מתחבא ורץ מפניו לפינה בבית, מוסתר מאחורי חפצים גדולים אם ישנם, באישון ליל בדרך כלל, כדי לשרוד. אין בו סכנה ממשית, אבל אצל הרגישים יותר, כמו הנשים למשל, הפחד עלול להוליד פחד נגדי.

יהודית דווקא לא פחדה במיוחד מעכברים וגם העכבר הקטן והאפור החדש לא הכניס אותה לפאניקה. היא עבדה כבר למעלה משנתיים במקום מיוחד בשכונת "בית וגן", המטפל בילדים מוכי גורל, אוטיסטים ומפגרים. מקצוע מחשל מול סבל הרבה יותר משמעותי. היא ידעה לתקשר עם באמצעות הקשה על קלידים וכך ידעה את צרכיהם. במהלך עבודתה הכירה ביכולת העל אנושית שיש לאוטיסטים. לעלובי החיים הללו יש יכולת לראות את המימד הנשמתי-אלוקי הנסתר שבחיים. אלא מה? הם אינם מסוגלים לבטא זאת באופן ישיר וחייהם עלי אדמות הם סבל עצום, בגלל הפער שיש בין נפשם הרואה נפלאות לבין גופם המוגבל והרצוף. במיוחד נקשרה נפשה בנפשו של אוטיסט צעיר בשם יגאל שבו טיפלה אישית.

ובכן חלפו כמה ימים והעכבר לא נלכד. קולותיו נשמעו יותר ויותר תכופים. התנהגותו החלה להיות מעט משונה. בעת שהמשפחה ישבה לאכול אחר הצהריים, יצא העכבר מאחורי ארון המטבח ובמקום לרוץ לאורך הקיר, טייל באיטיות מפליאה. מדי פעם אפילו סטה ממסלולו והתקדם לעבר מרכז החדר. צמרמורת קלה עברה בגווה של יהודית למראה המשונה. אבנר התקדם לקראתו בכעס ובקולות מלחמה. העכבר לא נבהל ממש ורק נסוג לאחור וקיפץ קלות לעבר הספה הארוכה. חמשת ילדיהם, דליה הבכורה בת העשר, יעקב יוסף בן השמונה, יהודה הצעיר בן השש ושני הפעוטים מרגלית ושלוש ישראל צפו אף הם במחזה בהתפעלות.

יהודית פסעה למחרת לעבר האוטובוס היוצא כשהיא מוטרדת מעט. כבר סיכמה עם בעלה שיקנה עוד כמה מלכודות, מלכודת נוספת מברזל וכן מלכודות עם דבק שהוכיחו את יעילותן בעבר. כעת ניסתה לשכוח את צרתה, הקטנטונת אחרי הכל, ולהתמסר למחשבות על תיקשור

כשראתה אותו אורו פניה, ותוך זמן קצר ישבו שניהם מול המקלדת. "יגאל", כתבה לו יהודית, "יש עכבר אחד שמשגע אותנו לגמרי. אתה מבין מה זה?" יגאל התבונן באתיות ונענע בראשו. וכך תקתק בעזרתה: "ג-ל-ג-ו-ל". יהודית ניסתה לתפוס.

ויגאל המשיך: "הוא רוצה תיקון!" "יגאל!" כתבה לו יהודית בסערה "מה לעשות?!" יגאל השקוע בעצמו חיך לפתע והמשיך להקליד בעזרתה: "תגידי לו מחול לך! מחול לך! מחול לך! והכל יסתדר". יהודית לא תפסה מה קורה לה כאשר נישקה ליגאל את ידו.

כאשר חזרה, מצאה את אבנר ועוד שני חברים בפתח הבית ההפוך, כאשר כל הילדים מביטים בהם מבחוץ. "יהודית", התנצל אבנר בכאב ממש, "הפכנו את כל הבית ולא הצלחנו לתפוס אותו. הוא שיגע אותנו לגמרי... עלה על אריה עד לחגורה וחזר בקפיצה... לא יודע מה לומר לך... אולי נצא מהבית לכמה ימים... נעבור להורים שלי... וביתיים נרסס את כל הבית ברעל קטלני... מה דעתך?"

למרבה הפתעתו היתה יהודית רגועה לגמרי. "הכל יסתדר עוד היום כמו שחכם שניאור הבטיח. אל תדאג. הפעם יש לי נבואה של ממש". האמונה של יהודית הדביקה את אבנר ועברה ליתר הנוכחים. כולם נכנסו פנימה ללא חשש. לאחר ארוחת הערב בירך אבנר את ברכת המזון. קולות העכבר החלו להתגבר. אבנר הפנה את מבטו לעבר יהודית לראות את תגובתה. יהודית, שהתלבשה בכתונת שינה, היתה רגועה כמקודם. אבנר סיים את הברכה בנעימה והתכוון אף הוא לשינה.

לאחר שעה קלה נרדמו. כשעה לאחר חצות, בדיוק יממה לאחר ליל הבלהות של אמש, שוב נשמעו קולות העכבר. הפעם התעוררה יהודית מיד ונכנסה לדריכות.

קולות העכבר התקרבו והתגברו יותר... גם מתיחותה גברה. היא ידעה שהעכבר הולך ממש לעברה. לא פחות ולא יותר...! האמונה בפתרון של יגאל מנעה ממנה להשתגע ברגע כה מורט עצבים.

ואז ראתה אותו. גוש שחור מנתר על כריתה הצחורה ועומד לגעת בפניה בעוד שבריר שנייה... שלוש שאגות אדירות בקעו מגרונה המשותק של יהודית:

"מחול לך!!! מחול לך!!! מחול לך!!!"

אבנר האומלל התעורר בבעתה. "מה עשיתי?" מלמל בפחד, "מה עשיתי?" חזר רועד, "על מה את מוחלת לי?" הביט בה בעיניים נדהמות כאשר המשיכה לזעוק: "מחול לך... מחול לך... מבלי להירגע." "מה עשיתי?" הרים את קולו יותר. "מחול לך!" ענתה בצעקה. לבסוף כאשר זעקותיהם התערבבו יחד לבלי הכר ואליהם הצטרפו ילדיהם האומללים והבוכיים, הגיע לפתע מכיוון המטבח קול נקישה מתכתי חזק, שהשתיק בבת אחת את ההמולה. לאחר מכן נשמע היטב בחשיכה ציוץ חד ומונוטוני, שהתגלגל למרחקים ושב משם יחד עם כל קולות החוץ הרגילים, עם כל הסיוטים הרגילים.

אבנר. איך ניתן להגיב לתופעה כה חריגה? סכנת נפשות גדולה כנראה שאין פה (ומי יודע בעצם?...) אבל המוזרות בפני עצמה הפחידה אותו. הפחד הפך לצעקה והרעד בגוף לבעיטות כלפי העכבר שנסוג לאחור. אבנר נשכב על הספה ויהודית ניגשה אליו כדי להרגיעו. אחרי כן נכנסו הילדים אל הבית והמהומה שככה. במשך כשעתיים לאחר מכן השתדלו לחזור לשיגרה ולא לדבר עוד על העכבר. אבנר ניסה להתבדח מעט ולבסוף, לאחר שסיימו ארוחת ערב, חזרו לשוחח על הדרך לפתור את הבעיה המשונה שנמצאת כנראה מאחורי הספה.

"אולי נבקש ברכה מחכם שניאור", הציעה יהודית. "זה מצחיק", ענה אבנר, "אבל את צודקת. העכברון הזה הפך לבעיה רצינית. הוא לא יורד לי מהראש".

אבנר חזר מאוחר מבית החכם השכונתי והותיר את יהודית עם כל הרחשושים המעיקים והמפחידים. "הוא מביט שבקרב ממש נפטר מהעכבר ומכל המזיקים והמרעין בישין". הם נכנסו למיטתם מעודדים ורגועים יותר ונרדמו בזמן קצר. באמצע הלילה, כשעה לאחר חצות, הרגישה יהודית במין עוקץ קל על לחייה. היא גירשה אותו מתוך חלום עמוק, אך הוא שב וחזר. בעינה המעורפלת ובתודעתה הרדומה חשה בצל המציין הנוגע בלחייה. עדיין לא התעוררה ממש. כאשר גברו הציוצים שנשמעו כתחינה, נבעתה יהודית לראות את העכבר מחכך את שפמו בלחייה, כאילו ממתין לה כדי שתתעורר סוף סוף. היא קפצה בקול צעקה ובידה העיפה, מבלי מתכוון, את העכבר כלפי מעלה. הדבר זעזע אותה עוד יותר והיא דחפה כמעט בשיגעון את אבנר המבוהל. "אי אפשר יותר", קראה, "ריבוננו של עולם, תציל אותנו כבר מהטירוף הזה!" בתוך כמה רגעים עמדו ילדי המשפחה בבגדי שנתם כשהם משתוממים לחלוטין. כל האורות בבית נדלקו, הספה הארוכה הוזה, אבנר אחז במקל מטאטא ודפק אותו בכל כוחותיו בחור המשוער. קולות הזעם של המבוגרים התערבבו בקולות הבכי של האומללים הקטנים. הרוח הרעה השתלטה כאילו לגמרי על הבית הרגוע והשליו בשכונת "מוסרה".

לאחר ששלחה את ילדיה לתלמודי תורה ולגנים, יצאה יהודית נסערת לכיוון עבודתה. אבנר הבטיח לה שיהפוך את הבית עד שיוציא את העכבר המשונה והמקולל הזה מביתם. במהלך הנסיעה למוסד ניסתה להירגע מעט בעזרת השיגרה היומיומית. היא העלתה כל מיני תכניות בקשר ליגאל, אבל המועקה שהביאה מהבית מאותו לילה מטורף לא הניחה לה. פתאם עלה בדעתה רעיון: הפעם דווקא יגאל המסכן יעזור לה ויציל אותה! היא מוכרחה לשאול אותו לפשר התופעה עם העכבר. "מאז חורבן הבית הנבואה ניתנה לשוטים!" נזכרה. "אני יודעת שהוא יעזור", חשבה בקרבה והוקל לה מאד.

כאשר הגיעה למוסד חיפשה מיד את יגאל. מישהי אחרת שטיפלה בה פעם נטפלה אליה: "את אוהבת אותי?" מלמלה, "את אוהבת אותי?" חזרה האומללה. יהודית ליטפה את פני האומללה והזדרזה לחפש את יגאל.

בין אפיקורסות לאמונה

יהושע גרינברג : "כמעט כלה", הוצאת ידיעות אחרונות / ספרי חמד, 1999, 204 עמ'.

במקורות מסייע לבעל-הייסורים היהודי להשיג את שלוות-הנפש הזו.

בשתי הנובלות דובר אל הקורא קול מתוודה שונה. בנובלה "ההיפך" זהו קולו של גבר צעיר, תלמיד בישיבת הסדר, שלפני חודשים אחדים סיים שלב ראשון בשירותו הצבאי. בנובלה "כמעט כלה" זהו קולה של אישה בת ארבעים ושתיים, נשואה ואם לשלושה ילדים. בחור-הישיבה מספר על פרשת אהבתו לצעירה חולת סרטן שזה מקרוב נפטרה. האישה הנשואה מספרת על פרשת אהבתה הראשונה שהיתה לה השפעה כעשרים שנה על חייה ועל חיי בעלה וילדיה. בשתי העלילות מבוצע הווידוי בדרך שונה. בנובלה "ההיפך" מתבצע הווידוי במחשבתו של בחור-הישיבה, אחרי שהוא נשאל על-ידי נערה בפגישתם הראשונה אם חווה בעבר "נגיעה" (לשון נקייה לציין מגע גופני בין המינים). רק אחרי שהוא משלים במחשבתו את השיחזור של פרשת אהבתו לאיילת, הוא מתפנה להשיב בחיוב על שאלתה. בנובלה "כמעט כלה" מבצעת מרים את הווידוי בעזרת כתיבה של יומן, שבו היא מתוודה על כישלונותיה כרעיה, כאם וכמחנכת. הווידוי מסייע לגיבורי שתי הנובלות, החוששים שעברו על איסור חמור.

בשתי הנובלות מתפרקת המצוקה אצל הגיבור אחרי שהוא מתוודה באוזני עצמו בעזרת וידוי נוסף, וידוי המתבצע באוזני הזולת. בנובלה "ההיפך" מתווסף לוידוי החשאי של המספר הווידוי של איילת באוזניו, שבו היא חושפת, שבחורה בו כדי להגשים את החלטתה להספיק לפני מותה להיות עם בחור. בזכות הווידוי שלה באוזניו מסיימת איילת את חייה בעולם הזה עם מצפון נקי. גם המספר עצמו משוכנע שאהבתם "היתה אחווה אנושית פשוטה" (202) ו"שאיילת מתה ללא שקר" (203). בנובלה "כמעט כלה" מתווסף לוידוי של מרים ביומנה הווידוי שלה באוזני שמוליק בעלה על הסיבות הנסתרות להתנהגותה במהלך עשרים שנות נישואיהם. היכולת של מרים לבצע וידוי גם באוזני בעלה, ולא להסתפק בוידוי החשאי ביומנה, מקדם גם הוא את העלילה בנובלה זו אל ההיטהרות של הגיבורה מהרגשת החטא שכמעט מוטטה את שפיותה ואת נישואיה. חשבון הנפש של הגיבורים בשתי הנובלות מועיל גם לסביבתם. הווידוי של איילת באוזני בחור-הישיבה והווידוי של מרים באוזני שמוליק משתפים בהיטהרות גם את שומעי הווידוי, וזאת ברוח

פרו הראשון של יהושע גרינברג כולל שתי נובלות. שתייהן נכתבו על-פי המסורת של סיפור הווידוי. בז'אנר הזה חושף הגיבור המתוודה חוויות נפשיות שקשה לשתף בהן אחרים: הרגשת החטא, כישלונות מוסריים וחרטה על מעשים. הסיטואציה הסיפורית הזו מבטלת את החשד במהימנותו, כי מוסכם עלינו שבמצב וידוי מצביח המתוודה את החתירה אל האמת לפני כל אינטרס אחר. פעולת הווידוי קובעת את גוון הקול של המתוודה. בוידוי נוטה המספר לפשטות מירבית הן במבחר המילים שבהן הוא מנסח את סיפורו והן בניסוח התחבירי. הוא מעדיף להנמיך את קולו על-ידי דיבור במילים פשוטות, מדויקות וישירות המתארגנות במשפטים קצרים ובלתי-מורכבים. הרתיעה מניסוח ססגוני ומשועשע מתבטא בהתנזרות הקיצונית מצירופי-לשון פיגורטיביים שתוכנם עמום ורב-משמעי. לרכיבים אלה, בסגנונו של סיפור הווידוי, הוסיף גרינברג לגיבוריו שניים נוספים. הראשון – חשיפת המידע הסיפורי באופן מקוטע וכמו-מגומגם, כתוצאה מהתרגשותם של הגיבורים בעת ביצוע הווידוי – "פגם" שהיה בלתי-נסלח למספר שיסוד הווידוי נעדר מסיפורו. והשני – איזון הליקוי הזה בעזרת ציטוטים מטקסטים מגובשים שנכתבו בשליטה מלאה על-ידי מחבריהם.

גיבוריו הדתיים של יהושע גרינברג מעדיפים, כמוכן, לשלב ביריעה הווידוית שלהם קטעים מארון הספרים היהודי שעל-פיו הם מנהלים את חייהם. כגון: קטע ממסכת כתובת בסדר נשים בתלמוד הבבלי, קטעים מליקוטי ר' נחמן מברסלב וציטוט מתוך כתביו של ה"חזון איש", ר' אברהם ישעיהו קרליץ. באמצעות מקורות אלה, המציגים את הנורמה האמונתית הרצויה, בודקים גיבוריו של גרינברג את עצמם ואת חשד האיסור שעברו עליו להרגשתם. ההפנייה לטקסטים האלה גם הופכת ליסוד באיפיון דמותם של גיבורי הנובלות כיהודים דתיים. בדרך זו מובדל הווידוי בסיפור היהודי מהווידוי בסיפור הנוצרי. בסיפור הווידוי הנוצרי לא תנוח דעתו של המתוודה עד שלא יקבל אישור שנמחל לו מידי הכומר, הנציג המוסמך בהיררכיה של הכנסייה הנוצרית להעניק למאמץ את המחילה. בסיפור הווידוי היהודי יגיע המתוודה למנוחת-נפש רק אחרי שישכין שלום בין שכלו למצפונו המוסרי, רק אם הוא עצמו ירגיש בלבו ויבין בהכרתו שטיהר את עצמו מהחטא. העיון

היהדות המניחה שמעשי כל יחיד משפיעים גם על הסביבה שנמצאת במגע איתו.

אף ששתי העלילות מאפשרות להסביר את מצוקתם הנפשית של הגיבורים ואת תהליך היטהרותם מהרגשת החטא גם בכליה של הפסיכולוגיה, אין כליה מספיקים להסברת מצוקות שמקורן באמונה הדתית. יהודי שאינו מנהל את חייו על-פי ההלכה היהודית, לא היה מתלבט בשאלת "הנגיעה", כפי שמתלבטים איילת והמספר בנובלה "ההיפך", ולא היה כה מתחבט בשאלת הבגידה הרגשית בכך-הזוג, כפי שמתחבטת מרים בנובלה "כמעט כלה". רק האיסור הדתי על מתירנות ביחסי המינים מוליד מצוקה נפשית במקרים כאלה, שאינם נחשבים לבלתי-מוסריים באורח-החיים החילוני. הזוגות בשתי הנובלות, הזוג הצעיר בנובלה "ההיפך" והזוג הנשוי בנובלה "כמעט כלה", מגלים את עומק ההבדל בין קבלת האמונה כידיעה לימודית לקיומה בחיי המעשה. רק אחרי שיתגברו על המשבר, יוכלו לומר שהאמונה התחזקה בהם, כי המעשה העלה את תחושתם הדתית מדרגת אמונה כלבד למעלת הכרה המיוסדת גם על התנסות בחיים. דיון בכל עלילה בנפרד יוכיח זאת.

"ההיפך" – התרת "הנגיעה"

הנובלה "ההיפך" מספרת על אהבתם של אנשים צעירים. איילת היא תלמידת אולפנה בת שבע-עשרה. המספר הוא תלמיד ישיבת הסדר, שהשלים לפני חודשים אחדים תקופת אימונים ראשונה בצבא וחזר ללימודיו בישיבה. לאורך כל העלילה מתבלטת איילת כיוזמת את יחסי הקירבה ביניהם, בעוד הוא מהסס, מתלבט ונגרר אחרי יוזמותיה. יתר על כן: ככל שהמחלה החלישה את גופה, כך גברה תעוזתה של איילת. היא זו שפנתה אליו לראשונה ופתחה בקשר ביניהם, והיא גם זו שקידמה את "הנגיעה" ביניהם. לאחר מעשה הוא מודה: "איילת שנאה אותי על שכפיתי עליה את הריחוק הזה, אני בטוח בכך" (191). ואכן, אלמלא היתה איילת כה נחרצת, לא היה מתרחש מעשה האהבה ביניהם. אחרי שלמדה מפיו, שאין ההלכה אוסרת על נגיעה בין המינים לפני הנישואים, אם אין חשש נידה, נסעה אל הים, טבלה והכינה את עצמה לנגיעה שתיכננה. היא לא היססה לבשר לו שטבלה, אחר-כך חיבקה אותו (190) ובו בערב מימשה את אהבתה אליו (191). רק לפני מותה התוודתה איילת באוזניו, שלמחלה היה משקל מכריע על מעשיה: "כשידעתי שאני חולה, אז אמרתי לעצמי שאני לא הולכת למות לפני שאני אהיה עם מישהו לפחות פעם אחת. — — — כאילו הדת וכל זה, זה דבר יפה, אבל זה כבר לא תופס לגבי, אני מחוץ למשחק" (193-194). אז לא יכולה היתה לשער שתתאהב בו במידה כזו, שתידחה את ביצוע ההחלטה, כדי שלא יישא חטא בעטייה אחרי מותה. רק אחרי שהתברר לה מהסבריו, שאין איסור מדאורייתא על קיום "נגיעה" בין המינים לפני הנישואים, אם רק עומדים בתנאים המחייבים, החליטה לטבול ולממש את "הנגיעה" ביניהם.

הוא, כמובן, לא יכול היה לשער שלא ממניעים עיוניים הציבה בפניו עוד בתחילת הידידות את השאלה הבאה: "למה אסור לגעת לפני החתונה?" (152). בתמימותו הוא מסביר לה מה שלמד בישיבה, שההלכה בעצם אינה אוסרת את "הנגיעה", אלא האיסור נקבע בשלב כלשהו בהתפתחות אורח-החיים היהודי. כאשר בית-המקדש היה קיים, טבלו גם הגברים וגם הנשים בגלל דיני הטהרה, כדי שיוכלו לבוא בקהל ולאכול מן הקורבנות. אחרי שחרב הבית, חלה חובת הטבילה רק על הנשים בגלל טומאת נידה, כדי שתוכלנה לחיות עם הבעלים שלהן. כך התייחד מנהג הטבילה רק לנשים נשואות. כיוון שנשים לא נשואות לא טבלו, התגבש הנוהג שאסר על הבתולות לטבול לפני חופתן. ולמעשה, אם האישה הפנויה טבול ותסיר את חשש הנידה, אין ההלכה אוסרת על נגיעה בין המינים לפני הנישואים (153-154). אף שעל-פי הסבר זה לא חל איסור נגיעה עקרוני בינו ובין איילת, נזהר גיבור הנובלה אפילו ממצב של "ייחוד". בפגישותיו עם איילת דאג תמיד להשאיר את הדלת פתוחה, כי כאיש דתי ידע שאין מתעלמים מנורמה שהתפתחה לנוהג בחיים, גם אם אין חיוב מפורש בכתובים לקיים את הנוהג. אז עוד לא ידע שתשובתה הכשירה בעיני איילת את החלטתה לשכב עם בחור קודם שהמחלה תכריע אותה, ושביודעין ומאהבה בחרה בו כדי לממש אותה.

העלילה שוקדת לנמק גם את השינוי שמתחולל בבחור הישיבה. ככל שמתחזקת אהבתו לאיילת, מתעמק בו הפער בין הלב לשכל ונחלשת יכולתו לעמוד באיסור המגע עימה. מצוקתו כה התעצמה אז, שבהיזכרו בה כעת, בזמן ביצוע הווידוי, הוא מודה: "באותו זמן פיתחתי שנאה לדת ולהלכה, וזה היקשה עלי יותר ויותר. לפעמים הייתי מקווה שכל זה ייגמר, ושאילת תלך לעולמה ואני אוכל להתחיל מחדש באופן בריא עם מישהי אחרת" (189). בצר לו הוא פונה לחפש סעד לנפשו אצל אחד מגדולי ההוגים בחסידות, ר' נחמן מברסלב. שם הנובלה אף נלקח מהבירור בליקוטי מוהר"ן על הסתירה שנוצרת אצל המאמין בין השכל ללב. לפי תורת מוהר"ן יש לשכל האנושי מגבלות, ואין בכוחו להשיב תשובה על שאלה עם תוכן מהפך (171). כלומר: שאלה אפיקורסית. איילת מדגימה שאלות מסוג זה בהתפרצות לפני מותה. באותו מעמד היא מטיחה את ספרי הקודש ברצפה, קורעת אותם ומפנה שאלות מהפכות אל הבורא: "מה עשיתי לך? — — — למה אני לא יכולה להיות עם מי שאני אוהבת? — — — מה איכפת לך שאני אחיה לפני שאמות? — — — למה אתה מציק לי, למה אתה מענה אותי? מה איכפת לך שאני אהיה פעם אחת שלמה לפני שאמות?" (198-199). על שאלות כאלה, התוהות על מניעי הבורא, אין תשובות שכליות מוסמכות. מוהר"ן מסביר שהאמונה מתחילה מהנקודה שבה נכשל המאמין להתמודד בשכלו עם שאלות שתוכנן מהפך. השלכת הספרים לרצפה על-ידי איילת מסמלת את הרגשתה שלא בהם תמצא תשובות מספקות על שאלותיה, אף שהספרים נכתבו על-ידי טובי

בחברה הדתית בת-זמננו ופותחת אשנב להתלבטויות שלהם, שהן זרות לצעירים חילוניים.

”כמעט כלה” – פמיניזם דתי

מצוקת הצעירים בחברה הדתית, בנובלה הראשונה שכתב יהושע גרינברג, עבר בנובלה ”כמעט כלה” לדון בחשבון הנפש של דור ההורים שלהם. מרים אכן משתייכת לדור נשים מיוחד בחברה הדתית, נשים שהגיעו לבגרות אחרי מלחמת ששת-הימים. במקום לבצע שירות לאומי כקודמיהן, הן התגייסו לנח”ל והיו מעורבות אחרי השיחרור מהצבא בהקמת ההתיישבות היהודית החדשה מעבר לקו הירוק. הן חינוכו את ילדיהן בכפריות הישראלית-יהודית החדשה להמשיך את המרד שדורן התחיל בו. במהלך הווידוי ביומנה, בוחנת מרים בישרות עצמית את נשיותה כרעייה, כאם וכמחנכת ומגיעה למסקנה שהמרד התארך מדי ואף חרג מהגבולות הסבירים. וכך היא מנסחת את המסקנה: ”אני רואה את כל הדור הצעיר הזה, הדתי. הם הולכים אל הדת כמו שאנחנו הלכנו לבני-עקיבא ולהתיישבות ולנח”ל ואידיאלים גדולים. יש להם אמת גדולה שהם הולכים לכפות אותה על החיים, לכבוש אותם. אני לא חושבת שכך מתקרבים להשם. אליו מתקרבים מתוך ידיעת הגבול” (99). האם אחרי שנים כה רבות של התמרדות נכנעת מרים לקונפורמיות, החוף שאליו נאספים אידיאליסטים כבויים אחרי שהובסו במאבקם לשנות את פני הממשות? כך משתמע, לכאורה, מדבריה הבאים: ”הנה אני מתקרבת לבית אבי. שוב מכסה ראש כמו אמא שלי וקרובה אל בורא. מעניין. לא מתוך יבנות – מתוך חולשה. ידיעה של חולשה. יש חולשה. ברוך השם” (99). לא כך רואה מרים את ההתקרבות אל בית אביה ואל מנהגי אמה. לגביה אין זו נסיגה מהמהפכה שהיא ובנות דורה חוללו בעבר, אלא התקרבות מחודשת לערכים הנחוצים להשלמת המהפכה שלהן.

ביומנה חושפת מרים את סיפור חייה מילדות ועד הגיעה לגיל ארבעים ושתיים. על-פי עדותה ניתן להבחין בביוגרפיה שלה שלוש תקופות: תקופת המרד בבית אבא ובתפקידים המסורתיים שהועידו לאישה בחברה הדתית, תקופת המהפכה שתוארה במובאה הקודמת: ההליכה ”לבני-עקיבא ולהתיישבות ולנח”ל ואידיאלים גדולים”, והתקופה של הכרה בחולשה, הכרה שמתבטאת בהתפייסות עם בית אבא ועם חובות האישה בחברה הדתית. בסיום הנובלה מתארת מרים את ההתפייסות הזו: ”אני מכסה את הראש. במטפחת. — — — התכוננתי ללכת לתפילה, דבר שכבר הרבה זמן לא עשיתי. והיה חסר לי משהו. עד שנפלו עיני על המטפחת. — — — אני כבר לא כמעט כלה. אני אשת איש. אני יוצאת החוצה בצהריים לטייל והמטפחת שם. אנשים מתלחשים. לא שיתלחשו. אני הייתי המעוז האחרון נטול כיסוי הראש. לא האחרונה, אבל בין האחרונות. הצעירות כולן מכסות את הראש. אנחנו, דור הנח”ל וכו’, הלכנו לא נסחפות בזרם,

המוחות מקרב גאוני ההלכה בכל הדורות. עם שאלותיה של איילת יכולה להתמודד רק האמונה. במעשה האהבה שגיבוריה הצעירים של הנובלה מבצעים לפני מותה של איילת אין הם מבטאים כפירה ואפיקורסות, אלא את אמונת-לבם שהאהבה איננה בלתי-רצויה בעיני הקדוש-ברוך-הוא, ושבתחום מלכותה של האמונה אין מעשה האהבה שלהם נחשב לחטא: ”רכנתי אליה ונשקנו. לאט אהבנו, בשקט, בצער, בגעוע, באהבה, בתשוקה, בנחמדות, לאט עד שנמסנו” (200).

האמונה כפי שהיא מוצגת בנובלה זו מאירה יהדות אחרת מזו שמצטיירת בדרך כלל בעיני החילונים, המכירים אותה רק דרך העסקנים והנציגים של המפלגות הדתיות במערכת הפוליטית. היהדות במהותה איננה דת המבטלת את צורכי החיים של המאמין, אלא היא מזמינה אותו להגביה בהתמדה את הרף של המוסר שעל פיו הוא מספק אותם. אחרי שמסתיים הניסיון שאמונתו נקלעה אליו בפרשת אהבתו לאיילת, מבין המספר, שבזכות מבחן המעשה שאמונתו עמדה בו השיג דרגת אמונה גבוהה מזו שהגיע אליה קודם לכן: ”בעבר חשבתי שהקו שחוצה בין קדושה לטומאה עובר דרך ההלכה. — — — ומאידך, אם זה לא היה נכון, כוונתי אם זה לא היה נכון לפי ההלכה להיות יחד, איך אפשר להסביר את הפעם האחרונה? היא היתה בקדושה היתה שם תמימות והיה שם טוב. — — — אני סבור שאת המעשה שעשיתי בסוף יחד אתה לא עשיתי מתוך רצון לחטוא. בוודאי היו שם הרבה דברים, אבל אני חושב שזו היתה אחווה אנושית פשוטה אל מול הכורא. קיומו הוא מעיק, ואין אדם יכול לעמוד בו לפעמים. ראיתי אותה סובלת והייתי איתה. לא יכולתי להיות לצידו של אלוהים במאבק הזה. הצטרפתי אליה מולו” (201-202). בזכות הצטרפותו אליה ולמאבקה הפך ממאמין פאסיבי וכנוע למאמין בעל הכרה המעצב את יהדותו לפי מידות מוסריות גבוהות יותר.

קריאה נכונה בנובלה ”ההיפך” חייבת לראות בסיפור-המעשה הפשוט לכאורה בסיס לדיון רעיוני על התמודדותו של המאמין עם ההלכה בדור הזה. זעקתם של הגיבורים הצעירים של הנובלה היא להביא את ההלכה, שנקבעה בעידן שהדגיש הרבה יותר את צורכי הכלל, לידי התאמה לחיים כעת, בעידן שבו נותנים את הדעת גם על אושרו של היחיד. בסיום הנובלה מבליט המספר את ההבדל בין יהדות הדורות ליהדות המתבקשת כיום: ”היהדות כולה היא ניסיון לסלול דרך לרבים. לא המעשה — מעשה האהבה — מעניין את ההלכה, כי אם המשפחה. — — — בימינו המעשה תפס את המקום העיקרי, ולא הילדים, ודאי לא המשפחה. איילת חיתה בזמן הזה. וגם אני” (202). וכדי שהיהדות תענה על שאלות מהפכות מהסוג שזעקה איילת לפני מותה, עליה לתת כיום מענה גם ליחיד, ולא לדאוג כבעבר רק למשפחה. בתביעה הזו נחשפת נועזותה הרעיונית של הנובלה, המציינת בנאמנות את הווי החיים של צעירים

גלויות. עכשיו גם אני. יש לי איש" (95). כיסוי הראש במטפחת הוא, כמובן, רק ביטוי סמלי להכרתה של מרים שההתקוממות של דור הנשים שלה בבית אבא חצתה את הגבול. בלבטים של הבת שלה, עלמה, ושל תלמידותיה באולפנה שהיא מנהלת אפשר להבחין את התוצאות של המהפכה שיצאה מכלל שליטה.

עלמה ובנות דורה מנסות לעקוף את הדור של מרים. הן מתאוות להיות יותר "דוסיות" מאימהותיהן, להחזיר לעצמן את המעמד שאבד לאישה בחברה הדתית, אחרי שאימהותיהן התקוממו בנעוריהן ו"שברו את הכלים" בלי אבחנה. כאשר היתה בגיל של עלמה, התמרדה מרים נגד "הדוסיות" ונגד התפקידים שנגזרו ממנה עבור האישה בחברה החרדית: לדאוג לבעלה ולספק את כל צרכיו, ללדת את ילדיהם ולגדל אותם, לנקות את הבית, לבשל את הארוחות, לכבס את הבגדים ולספוג את גערות הבעל ואת תלונותיו (33). מרים התמרדה אז נגד המשפט "כבוד בת-מלך פנימה", שצייר לאישה כאידיאל את התמסרותה השלמה לבעל, לילדים ולבית. התנהגותה הכנועה של האם והצטמצמותה רק במילוי חובות אלה ("לאמא אף פעם לא היתה דעה" — 70) גילמה בעיניה רק חולשה. אבל כעת, כאשר היא עצמה הפכה אם לילדים מתבגרים, יודעת מרים, שהיי משפחה תקינים אי-אפשר לקיים אם אשה מנהלת בבית מאבקי כוח בלתי-פוסקים עם הבעל. כאשר היא עוטה את המטפחת כדרך שנהגה אמה וכאשר היא מכריזה "אני אשת איש. — — — יש לי איש", היא מבטאת את המסקנה שהגיעה אליה, שצריך להציב גבול למהפכה של נשות הדור שלה, משום שהיא מרחיקה את הדור הצעיר מהאושר ואיננה מקלה עליו להתקרב להשם.

בין חוזק לחולשה

יצד צמחה פמיניסטית כמרים מילדה שגדלה בבית חרדי ולאם שהלכה בתלם שנסלל מדורות להתנהגותה של האישה במשפחה? העלילה מסבירה זאת בהשפעת הזמן ששינויו פגשו אופי כמו שלה. עוד כשהיתה בגיל שהחובה להצטרף אל הנשים בבית-הכנסת טרם חלה עליה, ספגה את נזיפותיה של אביה (29), כי נהגה בשבתות להתחבר אל הבנים כדי לשחק במשחקיהם. אחר-כך בבית הספר לבנות היתה "רצה ומשתוללת" כמו בן ולא נשמעה לביקורת שהוטחה בה: "אסור לבת להתנהג כך" (69). כנערה החלה לבקר בסניף בני-עקיבא שבו בנים ובנות פועלים ביחד (69). תגובת אביה הפעם היתה חריפה, ולראשונה גם צירף הרמת-יד כתגובה להתעלמותה מהאיסור המפורש שאסר עליה להיפגש עם חובשי הכיפות הסרוגות. אך היא המשיכה לבוא בחברתם בחשאי וגם כפתה עליו להתיר לה ללמוד יחד איתם בתיכון ממלכת-דתי (70). לפני הגיוס הספיקה להצטרף לגרעין וגם הדריכה מטעמו בשכונת מצוקה. אמנם לבסוף קיבלה על עצמה את גזירת אביה ולא הצטרפה עם הגרעין לנח"ל (70), אך אחרי שהשלימה את השירות הלאומי הלכה עם שמוליק

להתיישבות החדשה. בתקופה הזאת נזכרת מרים בגעגועים: "גרנו בקרוונים וחלמנו על יישוב והיאחזות אמיתית באדמה" (73). לימים הקימו ביישוב שהתפתח את ביתם המרווח וגידלו בו את שלושת ילדיהם: דוד, עלמה ואריאל.

מרדנותה של מרים התבטאה גם בקשר האהבה הראשון שלה ליונתן, חייל בודד (43) שהגיע לארץ כדי לשרת בצבא. היא אמנם התאהבה בו בשל חולשתו, שהבדילה אותו מהבחורים ילידי הארץ, אך התעקשה על הקשר הזה בגלל ההסתייגות ממנו של אביה, עורך-דין מצליח ועשיר, שהבחין שהבחור הוא בעצם "סמרטוט" (20), אדם חלש וממורמר. היא היתה אז בשלב המרדני ביותר שלה ולכן הוקסמה מסיפוריו של יונתן על "חיי הרעים" (19) והתפעלה מהביקורת שלו על הבורגנות של אביה ועל פגמיה של המציאות הישראלית (71). כאשר התפוגג חידושו, החלה חולשתו של יונתן לייגע ולדחות אותה (18). היא הבינה, שאין הוא מתאים לתכניתה (24), ושבעצם "הוא ילד מגודל" (72) ושיהיה עליה לשאת אותו על כתפיה כל ימי חייה. התנהגותה במעמד הפרידה מיונתן כבר משקפת את החוזק שסיגלה לעצמה מילדות. היא נפרדה ממנו באחת (79-80) ולא חסה עליו כשהגיב בבכי (21), אלא הטיחה בו "דברים מאוד מכוערים — — — שהוא לא גבר, ושהוא לא יודע להתמודד" (87).

את שמוליק, שהיה אז קצין בתחילת דרכו, בחרה מרים משום שהיה היפוכו של יונתן. אף שאמה הזהירה אותה "שלא צריך לרדוף אחרי בחור" (17), פעלה גם הפעם בניגוד למוסכמות, ואחרי שביררה את מקום האימונים של יחידתו, הגיעה עם עוגה אל השטח (16). בהתנהגותה זו גילמה מרים נשיות ששמוליק לא הכיר, כי גם הוא גדל בבית "שבו האמא היתה האישה הקטנה" (65). לכן ציפה ממרים אחרי הנישואים שתהיה כמו אמו: "אשה קטנה שתנקה ותבשל ותדאג, ותחכה כשישוב מהעבודה ותשמע את הסיפורים שלו ותנחם אותו ותאמר לו מילים טובות" (60). נישואיהם היו רצופים מתחים וחיכוכים, כי לא היה בדעתה להתנהג לפי האידיאל הנשי של אימהותיהם. יתר על כן: מן הרגע שגילתה גם בו סימני חולשה, אחרי כישלונם בתרגיל הגדודי כשהפך למ"פ (40-41), החלה להנהיג את חייו. היא הוציאה אותו מהצבא (36) כיוונה אותו ללמוד הנדסה אזרחית (43), הוליקה אותו לשותפות במשרד של מהנדסים והתערכה בתכניות הבית שבנו (55). במקביל, השלימה הכשרת עצמה להוראה והעמיסה על עצמה גם את התפקיד התובעני של ניהול האולפנה.

בגיל ארבעים ושתיים, כאשר מרים עורכת חשבון נפש של חייה ומרדנותה, היא מגלה שהמאבק שניהלה כל חייה כדי לבטא את עצמיותה גבה מחיר כבד מדי, כיוון שלא ידעה להציב גבול הגיוני לעצמה. את פי אביה הימרתה. ביונתן פגעה ועלבה באופן כה קשה שעד היום לבה נוקף אותה על כך. כלפי שמואל, בעלה, הפעילה שתלטנות. את דוד, הבן הבכור, הרחיקה מעצמה כדי שרכות אימהית לא תצמיח אותו חלש כפי שהיה יונתן. הבת, עלמה, מסתגרת מפניה ומחפשת

דרך לסגת מכיבושיה אל חיק "הדוסיות". גם גורלו של בן-הזקונים, אריאל, עומד להיות מוכרע על-ידי נוקשותה ורתיעתה מחולשה. פחדן של התלמידות מפניה, באולפנה שהיא מנהלת, מעיד אף הוא על נזקי השליטה וחזק-היד שלה. אחת מהן הזכירה לה בדבריה הנוקבים את עצמה כשהיתה בגילה. התלמידה הזו הטיחה בה: "את מדכאת. את לא נותנת מקום למחשבות חופשיות" (33). לחשבון הנפש האישי מצטרף מאזן הדור כולו. איש מהגרעין של בני-עקיבא לא נישאר בקיבוץ. גם האידיאליסטים שהחלו את היישוב בקרוונים השתנו ללא-הכר. הם הצמיחו "מהאדמה הזו בתים מגעילים, נוברישיים, שביטאו את הבינוניות", בתים ששיקפו את חלומם הזעיר-בורגני, להתגורר בשכונת פאר, כאחת מאותן שכונות בתחומי הקו הירוק שידם לא השיגה לרכוש לעצמם אחיזה בהן (73).

תחושת הכישלון מאיצה במרים להתחיל בכתבת היומן. באמצעות הוידוי בו היא מנסה לשמור על השפיות של עצמה (26). תחילה היא סבורה שהכל קורס עליה בגלל הנתק שנוצר בינה ובין בעלה. מחשבותיה הבלתי-פוסקות על יונתן נוטעות בה את ההרגשה שטעתה בנישואיה לשמוליק. אך הנחה זו נשללת כשהיא מבינה, שרק הפגיעה שפגעה ביונתן בשעת הפרידה ממנו מציקה לה, ולא החרטה על עצם הפרידה ממנו. ככל שהיא מתקדמת בווידי ומשחזרת את חייה היא מבינה שמקור הרגשת הכישלון בסיבה כוללת יותר: בהתמשכותה של המהפכה שלה כפמיניסטית דתית מעבר לצורך ומעבר למידה. בפני עצמה היא מוכנה להודות שהגזימה בהפגנת העצמיות. אחרי שהשיגה את החירויות שהיו נחוצות לה ולנשות דורה, ניתבה את עצמה לצמצום החירויות של הזולת. כולם (בעלה, ילדיה, תלמידותיה וצוות המורות באולפנה) היו קורבנות לשלטנות שלה. מרגע שהגיעה להבנת הסיבה, התחילה מרים להחשיב את החולשה, את הרוך ואת הפשרה. בזכות זאת גילתה את האהבה שהיא חשה אל שמוליק, ולראשונה מזה זמן רב היתה מסוגלת גם לבטא אותה הן באוזניו והן באוזני בנה, דוד. הופעתה בפרהסיה כשהיא עטוייה במטפחת היא אכן כדבריה לא ביטוי מיכב של כושלת, אלא של פמיניסטית דתית שחזרה אל השפיות. כל חייה ברח מן "אולי". אפילו המילה עצמה היתה מתועבת בעיניה (98). כעת היא מפויסת עם הספק ועם החולשה. כעת היא "אשת איש", היודעת את הגבול שעד אליו מותר למתוח את הפמיניזם בחברה הדתית.

אתגר יהודי לישראליות

יבורי שתי הנובלות של יהושע גרינברג משמיעים ביקורת קשה למדי על חייהם של החילונים. אדם דתי מתקנא לפעמים בחירויות שלהם. מרים אפילו מודה: "בסתר לבי אני רוצה את החופש המוחלט. — — אני רואה את התלמידות החילוניות ומקנאה בהן. הכל נתון לפניין" (23). אך חופש מוחלט הידרדר אצל החילונים למתירנות

ולהפקרות: "איני יכולה לסבול את ההפקרות של בתי-הספר התיכוניים החילוניים — — חוסר כבוד למבוגרים, חוסר כבוד לרכוש. — — אני רואה גם את המנהלות. פתטיות. מסרבות לתת לנעורים לעבור. מושחת את עצמן בצבעי קרב, משלות את עצמן שהנערים יאהבו אותן. — — מי שמעריך את הנעורים מעריך את הטיפשות" (23-24). גם הגיבור של הנובלה "ההיפך" מתרעם על החילוניות כפי שפגש בה במהלך שירותו בצבא: "איך אצלכם כבוד למה שקיים מחוץ למציאות שאפשר למשוש אותה. — — אתם אף פעם לא יוצאים מהאדם. זה בית-כלא. אין לנשמה לאן לערוג מחוץ לגבולות שבן-האדם יכול ליצור בהם או לחשוב. — — אנחנו חורגים אל מעבר למה שאדם מסוגל להגיע אליו, אנחנו מתקשרים ליותר מהאדם. — — אתם חושבים שאתם יודעים מי זה העולם, הוא הפוך על הראש אצלכם. קודם כל לרוץ, לדפוק, להרוויח כסף. — — אין לכם מטרה לרתום אליה את החיים שלכם, וגם המטרות שיש לכם כפופות לאדם עצמו" (144-145).

ביקורת זו מלמדת שגיבורי שתי הנובלות מבחינים היטב בחולשותיה של החילוניות ובפגמים הבסיסיים שבאורח-חייה. אך בה בעת אין הם חוסכים ביקורת גם מאורח-החיים הדתי. בעיקר על העדפת מראית-העין של הדתיות על פני התוכן הדתי העמוק. המרדנות שמתגלה אצלם כלפי ליקויים בחברה הדתית נובעת מאידיאליזם אמונתי. ניתן להרגיש שמפעמת בהם הכמיהה להתחדשות רעיונית והלכתית של הדת כדי לצמצם את מצוקתם של המאמינים בעידן שהפרדה בין דתיים לחילוניים, בנוסח הקיצוניות החרדית, הפכה לבלתי-אפשרית ולבלתי-נחוצה. ההשפעה של החיים כיום חושפת את המאמין לדילמות שמחייבות שינוי באורח-החיים שלו. ענייני מדינה, שירות בצבא, חידושים טכנולוגיים, עיסוקים חדשים, אפשרויות תרבות מודרניות וצורות בילוי עכשוויות ועוד — כל אלה עוררו לבטים גדולים אצל המאמין בעידן הנוכחי. רק נכונות של החברה הדתית להתמודד עם האתגר שהם מצייבים בפניה עשויה לשחרר את המאמין מהמבוכה שהוא נתון בה כיום. החיים בכפריות הישראלית-יהודית החדשה, כך מתברר משתי הנובלות של גרינברג, לא הצמיחו רק לובשי דובונים שידם קלה על ההדק, כפי שניסו סופרים אחדים לתאר ביצירותיהם הפוליטיות. בכפרים אלה גם אין עוסקים רק בגיבוש תכניות שתכליתן לשבש את שלוות-החיים על גדות הירקון. צמחה בהם קהילה ישראלית הנכספת להתחדשות יהודית. זו קהילה יהודית רעננה שקצה נפשה באוניברסליזם החילוני, בעכשוויזם הנרקיסטי ובחומרנות הקיצונית. קהילה זו הצמיחה מתוכה גם קבוצת סופרים שמשקפת את חוויותיה ומבטאת את ערכיה. יהושע גרינברג הוא אחד מסופרי הקבוצה הזו. קולם השונה של סופרים אלה התבקש לא רק לספרות העברית, אלא גם לחברה הישראלית, שאף היא התרוששה במידה מסוכנת מחזונה היהודי והציוני.

ארי אלנבי עלייה

"עלייה — פעולה של תנועה מעלה, הגירה לישראל"

(הגדרה לשונית)

"אש אחד מששים לגיהנם, דבש אחד מששים למן, שבת אחד מששים לעולם הבא, שינה אחד מששים למיתה, חלום אחד מששים לנבואה"

(ברכות, נ"ז ב')

והנחתי אותו חזרה: העלייה שלי אינה יכולה להיפתח במירמה. התקשרתי לקונסוליה הישראלית בלוס-אנג'לס בבקשת עזרה. חשבתי: אני עושה עלייה ולא טיול תיירותי. עוד חשבתי: אותה ארץ, ברית-המועצות הסובייטית, אינה קיימת יותר. וגם חשבתי: הקונסוליה הישראלית תפתור את הבעיה כמו כלום — כהנף קל של אצבעותי.

הם סירבו. הם פשוט אמרו לא. הם אמרו שעליהם לכבד חוקים בינלאומיים. הם אמרו שעליהם להטביע את חותם היוזיה שלהם באיזשהו מקום. הם אמרו שעלי להסדיר תעודת מסע בעלת תוקף. הם היו אפילו נדיבים, והשאירו בידי את הבחירה בין מסמך רוסי או אמריקני, לא אכפת להם איזה מהם.

בדקתי אפשרויות אלה. התקשרתי לקונסוליה הרוסית בסן-פרנציסקו. כדי להאריך את תוקף הדרכונן הרוסי ביקשו הרוסים כסף עבור התקופה שהתעלמתי מהם וכן הגשת בקשה לקבלת אזרחות. התקשרתי למשרד ההגירה והקליטה בלוס-אנג'לס. כדי לתת לי תעודת מסע מטעמם ביקשו האמריקנים זמן וכן טופס בקשה מיוחד אשר יישלח למשרד ההגירה והקליטה המרכזי שבנברסקה. חזרתי לקונסוליה הישראלית: טענתי שאיני אזרח רוסי ולא רוצה להיות כזה. טענתי שכדי לקבל תעודת מסע אמריקנית יהיה עלי לחכות חודשיים או שלושה. טענתי שאוניברסיטת בר-אילן מחכה לי ושרדורש לי זמן ללימוד באולפן, להשגת שליטה בעברית. ביקשתי אישור כניסה לכיוון אחד, תעודת מסע... הקונסוליה הישראלית השיבה שהאולפן שלי ואפילו אוניברסיטת בר-אילן יכולים לחכות. הם אמרו שהעניין שלי אינו מקרה חירום, כפי שהיה מספר שנים קודם לכן עם יוצאי רוסיה או אתיופיה. הם סירבו גם לתת לי מכתב מעבר — הם אמרו שרק אזרחי ישראל זכאים לקבל כמוהו.

יש מין אימון כזה בכדורגל: שלושה שחקנים עומדים בפינותיו של משולש שווה צלעות ושחקן רביעי מנסה לתפוס מהם את הכדור. שלושה בירוקרטים שיחקו איתי: אחד רצה כסף, השני רצה זמן, השלישי רצה להטביע חותמת באיזשהו מקום. אני נמצאתי בתוך המשולש הזה, מנסה נואשות לתפוס את הכדור.

ש. בת. אני שוכב על רצפת הספרייה של בית הכנסת שלי ונמלה זוחלת על פני. אני לכוד בשק שינה, ולא קל לי לשחרר את ידי במהירות. שק השינה אינו שלי אלא של מכובד מקומי — גר צדק טרי — המתגורר בעיר אחרת ומשתמש בו מדי פעם בליל שבת, כשאינו מוצא איש המוכן לארח אותו. למזלי, לפני שבועיים הוא שבר רגל, ובלהט של מתאווה-לחדש החליט להישאר בבית ולא לחלל שבת בנשיאת קביים.

יש יתרונות רבים למגורים בבית הכנסת: מגיין בוקר, שחסר לי במשך כמה שנים; מטבח כשר הנתון תחת השגחה קפדנית של רב; ספרים נדירים או יקרים שתמיד התאמצתי לקרוא. לפני כשנה, בעת ההתכנסות הכללית של קהילתנו, התעקשתי על כך שאנקה את חדר הספרייה הקטן הזה, ועתה אני יכול ליהנות בו מנוחות יחסית. ובכל זאת, ילדים לעתים אוכלים בחדר הזה והנמלים יודעות על כך. לכן עלי לעמוד על המשמר. מחוץ לספרייה מגיעים קולות האגוד שאבעס' המסורתי ואני מנסה לנתח מדוע אני כאן, על הרצפה.

לפני שלושה חודשים סיימתי בהצלחה את הדוקטורט שלי ומיד נרשמתי לעלייה. נבדקתי על ידי שליח ישראלי בלוס-אנג'לס ונמצאתי יהודי בעל עמדה ראויה: הייתי חכם מספיק לשמור על המסמכים הנכונים מרוסיה לאורך כל חיי האמריקניים ולהתפלל בבית הכנסת האורתודוכסי המכובד. כל המסמכים שלי היו מוכנים, מרכז קליטה ואולפן בירושלים המתנינו לי. השליח נתן לי הוראות אחרונות: עלי להיות מוכן לקדם את הבירוקרטיה הישראלית — הם עושים שגיאות ואף פעם לא מתנצלים. הנדתי ראשי בנימוס — לא צפיתי כל בעיות בעתיד הקרוב. הייתי מוכן. כבר סגרתי את חשבון הבנק שלי ועזבתי את דירתי: את השבועיים האחרונים שלפני הטיסה היעודה לי אבלה עם ידידים אמריקניים. היה עלי לסיים את הסידורים האחרונים: קבלת ויזה לישראל שאליה מצורף כרטיס טיסה פתוח.

רק באותה שעה הבחנתי שתוקף דרכוני הסובייטי, הקודם — פקע. לרגע קצר נאבקתי בתשוקה העזה לנפוח בו חיים חדשים בשני הנפי קולמוס קטנים. לקחתי את העט שלי

חברי אמרו שאין לי סיכוי לתפוס את הכדור מהבירוקרט הישראלי. לא האמנתי להם, חשבתי שהשליח יעזור לי לקבל ויזה, שהרי היתה זו שגיאה שלו שלא שם לב לפקיעת תוקפו של הדרכון הרוסי. חברי הסבירו שלמעשה, שני שחקנים ישראלים שיחקו במיגרש: הסוכנות היהודית והקונסוליה – והן שיחקו זו כנגד זו. במקרה של שעוריה, הן יפנו אצבע מאשימה זו כלפי זו. צורתו של אימון הכדורגל הזה נראתה עתה מורכבת יותר מזו שתיארתי לעצמי בתחילה: רצתי בתוך ריבוע.

חברי אמרו שעלות החיים באמריקה במשך חודש היא הרבה יותר גבוהה מן הסכום שביקשו הרוסים. ובכל זאת, משהו בידי הימנית לא הרשה לי לכתוב לרוסים. ברחתי מארץ זו כפליט ולא רציתי שום עניין אֶתה. החלטתי לפנות שוב לאמריקנים: לבסוף הורשיתי לקבל 'דרכון לבן' – תעודת מסע לפליטים. רק ביקשתי שיעשו זאת מהר, בתוך שבועיים. הם סירבו: הם מקבלים טונות של בקשות כאלה מדי יום. כדי להחיש את הטיפול בבקשה שלי הם רצו ממני דבר פעוט: קרוב משפחה גווע בישראל, עדיף אב או אם. התבדחתי ואמרתי שממשלת ישראל גוועת וראש הממשלה הוא קרוב שלי, שהרי כל היהודים הם בני משפחה, כך או אחרת. האנשים בנברסקה, אנשי מימשל רציניים, לא העריכו במיוחד את האירוניה שלי.

החלטתי לתת להם דחיפה קלה. הלכתי לאיש הקונגרס המקומי שלי. איש הקונגרס המקומי הביט בי דרך חרץ הירייה של משקפיו השחורים, בעודו בוחש את הקפה שלו בסיגר הוואנה. לא הייתי רפובליקני רשום אלא דוקטור למתמטיקה העשוי לשמש סוכן תעמולה לקהילה יהודית שבה מצביעים פוטנציאליים. איש הקונגרס המקומי לחץ את ידי – הוא יברוק את העניין שלי. המכתב שקיבלתי ממנו לאחר כמה ימים העיד על כישלוננו: נברסקה זרקה אותו מכל המדרגות. נחמתי היחידה היתה שכבודו נפגע והוא חיפש נקמה. הוא צילצל לווינגטון ובתוך שבוע סגר הסנאט את כל סניפי משרד ההגירה והקליטה בתירון הקלוש של חוסר איוון תקציבי. איש הקונגרס המקומי קרא לי שוב והבטיח נמרצות להשיג את המסמך הנדרש בתוך ארבעה או שישה חודשים...

טוב, הרי לי משחק עם שני שחקנים אמריקניים, ששניהם משחקים זה כנגד זה וגם כנגדי. צורת אימון הכדורגל הזה כבר נראתה כמו מחומש. הבטתי בשני המשולשים המשולבים בדגל הישראלי וניסיתי להבין מיהו השחקן השישי, האם זה האו"ם? והרי למי בעולם הזה עוצמה רבה יותר מאשר לאו"ם?

חברי אמרו שאינם יכולים עוד לאכסן אותי לזמן בלתי מוגבל. הם המתינו לקרובי משפחה מרחוק, הם ביקשו לראות אור בקצה המנהרה. הם האיצו בי לכתוב לרוסים, אחרי הכל, הרוסים היו הנדיבים מכולם – כל מה שרצו זה כסף. לא היה לי איפה לגור ולא היתה ברירה גדולה. ישבתי ליד השולחן במטבח וכתבתי מכתב לקונסוליה הרוסית. כתבתי שנולדתי

בחארקוב, הלכתי לגן ילדים בקריבוי רוג, למדתי מתמטיקה בדונצק, שירתי בצבא באלקטרוסטאל, למדתי מתמטיקה במוסקוה, עבדתי במכון התוכנה בפרסלאבל-זאלסקי. האם כל זה אינו סיבה טובה מספיק להאריך את תוקף דרכוני הקודם?

בתוך שלושה ימים קיבלתי תשובה: הרוסים מסרבים. יש להם הכבוד שלהם, הם לא מעוניינים בעוקצנות שלי – הם ביקשו פנייה הגונה ואזרחית כדי לענות עליה. אולם אני פשוט לא יכולתי – וחברי לא יכלו להבין זאת. לכן, היה עלי לעזוב. עזבתי, ועכשיו אני שוכב על רצפת הספרייה של בית הכנסת שלנו ונמלה וזחלת על לחיי. כדי להסירה עלי להניע את גופי ולקטוע חלום מביטח: נברסקה ממהרת לשלוח לי את המסמך שלה, הרוסים הופכים את סירובם להזמנה עתירת כבוד, ישראל נותנת לי תעודת מסע...

יש חסרונות רבים למגורים בבית הכנסת. בשל מניין הבוקר עלי להתעורר שעתים מוקדם יותר מן הרגיל; המטבח שלהם הוא חלבי ואיני יכול לבשל בו בשר; אין מקלחת ואיני יכול לכבס את בגדי. אני סחוט מלעשות תריסר שיחות טלפון ביום, רק כדי לדעת ששום דבר לא השתנה, אני נכון מלהביט לאנשים ישר בעיניים, אני עייף מלהסביר מה קרה ומדוע אני עדיין כאן.

המחלקה שבה עבדתי סגרה בפני את האפשרות לעבוד על המחשב שלי. מכון הכושר מסרב להאריך את תוקפו של כרטיס האורח שלי. האוניברסיטה לקחה ממני את כרטיס הספרייה. אמי מתקשרת אלי מדי יום מבוסטון לבקש שאבטל את העלייה שלי או אמצא סדין נקי לשק השינה. אני קונה את האוכל שלי במזומן, בכמות המספיקה כל פעם ליום אחד, והקופאיות מביטות בי כאילו הייתי הקבצן השחור היחיד בעירי המבורכת אַרְוִין. אני אוכל בעמידה. אין לי מפתחות בכיסי. אנשים צועקים עלי, כלבים נובחים. אני על הקרשים. מושפל ומנודה. ומקומי הוא כאן, על הרצפה...

קול רעש מעיר אותי, דלת הספרייה נפתחת, חברי מתקרב אלי: אל-על! אלוהים, מדוע שכחתי את זה??? אנו נוסעים לשדה התעופה של לוס-אנג'לס במוצאי שבת והישראלים מבריחים אותי אל תוך המטוס. כמו בימים הטובים ההם, כמו בסיפורים ששמעתי בצעירותי ברוסיה. המזוודות שלי ימצאו אותי מאוחר יותר. אני על המטוס ואנשים מחייכים אלי ולוחצים את ידי. אני בדרך הביתה. לפני שנתיים ביקרתי באוניברסיטה העברית, כך שאני מכיר את הדרך הזו לפרטיה. אנשים במטוס הולכים אנה ואנה: אני מזהה בקלות את אלה שמתקבצים שלוש פעמים ביום למניין ליד השירותים ואלה שלעולם אינם חובשים כיפה, את אלה ששירתו בצה"ל ואלה שלא משלמים מסים, את אלה שלא אוכלים ממגשי הפלסטיק החתומים על ידי הרב הלא-נכון ואלה הצופים בסרטים טפשיים כל משך הטיסה. ויהי ערב ויהי בוקר. אני בארץ-ישראל, אני מנשק את האדמה אשר חיכתה לי זמן כה רב. אני בבית.

ואת המולדת שלך ואת משפחתך ולך אל הארץ אשר אראה לך, ושם תהיה לעם גדול ומבורך ובעל שם ותבוא ברכה במעשיך ואת מברכך אברך ואת מקלליך אקלל ויתברכו בך כל העמים האחרים...

חברי מייכב בשנתו — אני שומע קללות ואיומים — הוא עדיין מתווכח איתי... הירח של חודש מרחשוון עובר מעליו, מנסה לפייס אותו, לנחם... לא, זו אינה הדרך — כך מתגלה לי בחלום — נלך בדרך אחרת, דרך שונה. אנו ננצח בכחירות הקרובות בהיגיון טיעונינו, בטוהר כוונותינו, בלא אלימות. במוצאי שבת נחזור לכותל, נחוש באבן הגיר הלחה שלו בפרקי אצבעותינו, בלחינו. אז ניקח אוטובוס חזרה לבר-אילן ונמשיך בוויכוח שלנו, שהוא מאוד חשוב לנו: עתידה של המדינה בסכנה!

שבת. בוקר. אני שוכב על רצפת הספרייה של בית הכנסת שלנו ונמלה זוחלת על לחיי. איני יכול להרוג אותה — שבת. ממקום המקלט שלי אני שומע את הברכות המסורתיות והקראה מונוטונית של פרשת "לך לך": "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה ואברכה מברכך ומקלליך אאור ונברכו בך כל משפחות האדמה".

אני שומע גם את ה"גוד שאבעס" העילג ואת עגת בית הכנסת השיגרתי המלווה אותו, ואז לפתע צעקות וצווחות חריגות. אני מתעורר לאיטי: חדשות רעות מישראל. עדיין שוכב על הרצפה, איני קם אלא כשאני שומע את המילה האנגלית הארוכה עם ארבעת ה'אסים' השרקניים, היכולה להעיר אפילו מתים, אשר לה תרגום עברי קצר: "ר-צ-ח".

ביום שלאחר מכן אני מגיע לבר-אילן ומגלה שקיבלו אותי כאן, אני יכול להתחיל ללמוד בשבוע הבא. ימים טובים, אני מלמד, אני מתפלל במניין קטן במחלקה שלנו, יש לי חברים חדשים. אחד קרוב אלי במיוחד, הוא סטודנט למדעי המחשב. גם אני בעבר עבדתי כמנתח מערכות במשך כמה שנים. אנו דומים מאוד, כמה אפילו מבלבלים בינינו. הוא מעט יותר צעיר אבל מצד שני, לי אין הרגלים של אדם מבוגר. יש לו שם קשה להיגוי — לאוזן הרוסית שלי זה נשמע כמו 'איגל' אמריקני — אני מבקש ממנו שיחזור עליו כמה פעמים. אנחנו מחליטים לבלות את השבת יחד. הוא מציע את תל-אביב. תל-אביב? מה איתך, אין שם אפילו מניין. בוא נלך לעיר העתיקה. חברים שלי גרים ממש ליד הכותל, יש להם מקום נוסף עבורנו. הוא צוחק: העיר העתיקה!

אנחנו לוקחים קו 400, אני מספר לו את סיפור העלייה שלי. הוא מתרגז: הם לא איפשרו לך לעשות עלייה ללא תעודת מסע? הם יורקים על חוק השבות. הם בוגדים אפילו בציונות הקלושה שלהם! לא נוכל לתת להם להתחמק בקלות כזו — נתבע אותם למשפט? — בוא נדבר על זה אחר כך, עכשיו שבת.

אנחנו מתפללים ערבית ליד הכותל. הולכים לסעוד עם חברים. אנשים מברכים אותנו "שבת שלום" ולא בברכה העילגת "גוד שאבעס". שני נרות דקים קדים עם הגיענו, וממשיכים בשיחתם האינטימית. אנחנו סועדים, אנחנו הולכים לישון כשאנו מתווכחים על טבעה של הציונות ועל משמעותה במדינת ישראל. בבוקר נקרא את פרשת "לך לך" שבה תיאור העלייה הראשונה: עזוב את הארץ שלך

איתן אראל

ביום קיץ בואכה ירושלים

אֶלְךָ יִרְק וְיִרְק בְּמִרְחָב —
 יִרְק רִוָּה שְׁמֵשׁ בּוֹהֵק וּמְזֵהִיב,
 יִרְק אֶפְרָפֶר אֶפְלוּלִי רִיחָנִי.
 עֵץ הַיָּזִית יִרְק — מְכַסִּיף וְזוֹהָר,
 עֲלֹת הַחֲרוֹב יִרְקָה — פֶּהָה אֲדַמְדָּמֶת;
 אֶקְלִיפְטוּס מְצַלִּיל בְּמִשָּׁב הַרוּחוֹת —
 מְלֵא סוּד וְחִידוֹת —
 שְׂדֵה בּוֹר רְגָבִים — אֲדַמָּה עַד מוֹת;
 מִי יִתֵּן אוֹכְלָה כְּמוֹהַ הַיּוֹת —
 שְׁלוֹ כֹּה וְחֵם, נוֹשֵׁם וְשׁוֹקֵט.
 מִי יִתֵּן אוֹכֵל בְּגוֹפֵי כְּסוּתָה
 אוֹ בְּהַתְּפָסוֹת —
 בְּעֶפֶר רְגָבִיָּה, בְּזֶהָב קִמְתָּה —

חנה בדולח

בעין יהב

ב.
 וְשׁוֹלָה הַיָּפָה עֲלֵתָה אֲלֵינוּ
 מְשֻׁדָּה הָאֱלוֹנָה
 נוֹטֶפֶת מוֹר בְּרִיחַ שְׁקָדִים
 מְרַחֶה עַל פְּנֵינוּ הַסְּדוּקוֹת
 כְּאֵלוּ פִתְחָה אֲזַנֵּי קָרוֹר
 מְטַלְלוֹת
 וּמְקַהֲלֵת הַתְּפִים שְׂבָחָצֵר
 מְשַׁמֵּיעָה מְזִמּוֹר בְּעֵץ הַפִּיקוּס
 הָעֵנֶק
 שׁוֹלָה הַיָּפָה אֲמָרָה שֶׁהִיא
 בֵּת 54, אֵךְ פְּנִיָּה
 כְּעֵלְמָה
 הַיּוֹצֵאת מִן הַבָּצֵר
 כְּדָה עַל שְׂכָמָה
 וּמִים חַיִּים בְּחִיקָה,
 לְגִמְעָה.

א.
 הַזְּרָעִים הַרְדּוּמִים בְּעֶרְבָה
 חֲסֵרֵת רְחֵמִים זִנְקוּ
 בְּמִרְבֵּד צְבֻעוֹנֵי קֶצֶר יָמִים,
 תִּפְסוּ רְטִיבוֹת בְּכָל מַחִיר
 מְלִגִּימַת עֶרְפֵל הַנֶּגֶר
 לְאֶרֶץ הָעֵלִים, מְטַפְטֵף
 לְשֶׁרֶשׁ.
 יָמוֹת הַפְּלֶסְטִיק, מְרַצְדוֹת
 מְאֻדָּמָה חֲשׂוֹפֵת מְלִיחוֹת,
 קוֹצְרוֹת בְּשׁוֹבָבוֹת:
 הַיָּהּ הַפֶּךָ הָאֲדָם
 אוֹר לְמוֹזוֹן
 בְּאֶסְטֶרְטִיגִית פּוֹרְיוֹת".

מענה

שצריך ללכת, הרי לא נחכה כאן כל היום. "תירגע, תירגע", עונים לו מסביב, "רק עוד כמה רגעים". והוא שותק בתגובה, מושך בכתפיו כמו לא אכפת לו בעצם, רגלו מציירת משולשים קטנים באדמה. בצד זרוק שלט פלסטיק קטן, כבר לא נצרך, עליו כתב אלמוני בטוש שחור פרטים ראשונים: שם ותאריך. אנו הוספנו על האבן האפורה עוד מיני שבחים ותארים בחמש שורות. וגם שיר, שיר ישן, שאהבה לזמזם לעצמה, חלקו בהונגרית חלקו בעברית, לעיתים מילה כזו ומילה כזו, לעיתים משפט כזה ומשפט כזה, משתעשעת בחרוזים ובמשחקי לשון משונים, מרחפת לרגע לטרו-קורט בכודפשו, ורגע אחד אחרי כבר כאן, אמצע תל-אביב. את שלנו עשינו בעברית בלבד. מההונגרית השחוקה נשאר רק צליל עדין, בא ומתרחק לסירוגין. מתרחק בעיקר. עיניי עוברות במהירות על האותיות שמוטבעות באבן:

דממת הלילה יורדת אט-אט,
אני יודעת זה סדר העולם לעד.
וכל ערב וערב זה חוזר חלילה.
הו (כאן היו מתאחדות השפות לזעקה אחת),
כמה זה כביר ללא תחום
ונפלא, ונהדר וסתום,
ומתוק ונחמד
שהנה רוח, שהנה נפש,
כל חיי עלי חופפת
בדרכי לעולמי עד.

מתעטש בחוזקה. כנראה וירוס באוויר או משהו כזה. מבחין: לצד האבן האפורה עולים כמה עלים ירוקים, צומחים כאילו מתוכה ממש.

אחר כך החלטנו על בית אבות. מקום טוב, ככה הבטיחו, יחס אישי וטיפול מסור. וגם רופא פרטי עשרים וארבע שעות. וגם חמש ארוחות ביום. שלוש גדולות, שתיים קטנות. והיא שמחה מאוד, כצפוי, סוף סוף תפסיק להפריע, תפסיק להטריד ולפטפט, ותוכל בשקט לבקש מיני בקשות קטנות, טישו, תרופה, קצת מים, אולי גם חצי תפוח לאחר הצהריים. "רק אל תבקרו יותר מדי", ביקשה אז בחן, "הרי יש לכם חיים משלכם, לא צריך להיות רק סביבי כל היום". ואנו הולכים לידה בשקט, כאילו נינוחים, מזמזמים פזמון ידוע ועונים לטלפון מקרי. "אבל למה אתה צועק", עונים לי מהצד השני, "משהו לא בסדר?". האריזה הייתה קלה, מספר שמלות, חלוק עבה אחד, עוד כמה חפצים אישיים מאוד ואלבום תמונות קטן, קלטר חום עם כל המסמכים ושקית ניילון גדולה לכל התרופות. משהי הוסיפה לתוכה שלוש שקיות של סוכריות מציצה בטעם תפוז וכמה חבילות של טישו דק, שיהיה. וכשהיה הכל מוכן ומסודר

ימים ימי תחילת כסלו, ולשון שאילת גשמים כבר נקבעה בתפילתנו צ' פעמים ועוד כמה. ואם מתבלבל אדם ולא נזכר אם שאל אם לא, דין הוא שלא חוזר, חזקה שכבר שגורות המילים בפיו ויוצאות מאליהן. אך אין עננים שגורים ואין הגשם יוצא מאליו. רק אור אפור נושב מלמעלה, אפור וקר. אחרון עולי הרגל כבר חזר אל ביתו וכבר נטמנו זרעים קטנים בין רגבי אדמה חמימים וכבר הכנסנו את התנורים והכביסה. אך אין גשם. רק אד עולה מדיבורנו, קיים לזמן מועט ונעלם. בשדה ליד מתפשט רקב בזרעים, עולה צחנה קלה מן האדמה. על שלט הברזל בכניסה כתוב בחום דהוי: "ארץ החיים. הכניסה לכוהנים אסורה". גם כאן אור אפור: מלמעלה, מלמטה, בעיני האנשים. "נחכה עוד כמה דקות" מציע משהו, אד עולה מפיו, "בטח יגיעו עוד מעט אנשים ויהיה מניין".

מהרהר שבעצם כבר שנים קיננה בה המחלה, אולי עשר אולי אפילו יותר, כבשה אט את גופה הכנוע ממילא. בקבוקי התרופות עדיין עומדים בשורה ישרה ליד מיטתה הכבדה, וגם ערמת המרשמים שחתומים כולם בהינף יד, מתכסים בגרגירי אבק בלתי נראה, מאבדים מממשותם עם הימים. היתה אז מנסה לחייך דרך עיניה הכבדות, לא לבקש יותר מדי, רק לא להפריע. "אם אפשר בבקשה רק חצי כוס מים", היתה מבקשת חרש, מודדת בין אצבעותיה את הכמות הרצויה, "כן, חצי, לא חמים לא קרים, רק חצי, בשביל כדור חדש, אולי יעזור, חה, להזיק בטוח שלא יזיק, רק אני מפריעה, אלף פעמים סליחה לא, לא, זה לא שטויות, אני יודעת, מעמסה", וכאן נאנחת קלות, כובשת עיניה ברקמת השטיח האדום-כחול, "תודה, תודה רבה, סליחה, הנה, אשתה וזהו", לוגמת מעט, לחות עולה בשפתיה, "אך רק קצת לוחץ, לא, לא, בחזה, לא, אין צורך, אל תיבהלו, הנה, מיד עבר, כן כן, באמת סליחה על הדאגה, רק אם אפשר, חתיכת נייר, וזהו, יותר לא מבקשת כלום, פשוט קצת מצוננת, באמת מוזר, נכון?", מהנהנת, כמו מאשרת את דבריה שלה, אצבעותיה מתהדקות בחוזקה סביב כוס הזוכוכית הדקה, "הרי כבר חודש שלם שלא יצאתי, והנה, בכל זאת מצוננת לא לא, חלילה, חלילה, אפילו לא ברמז, מה פתאום, שום הידבקות, מה פתאום, אני החולה היחידה בבית, כנראה וירוס באוויר או משהו כזה, אי אפשר לדעת היום", שותקת לרגע ואחר מתנערת בפתאומיות: "טוב, זהו, סליחה, אני מפטפטת ככה ולך יש בטח עבודה חשובה לעשות, לך, לך, טיפשה שכמותי, קדימה, פשוט תתעלם ממני, קדימה".

רוח קלה נושבת מהשדה ליד, ריח הזרעים הרקובים חודר לנחירינו, מעביר רטט בלתי נשלט. האור נחלש מעט, מטשטש צלילית רועדת. משהו בועט בכמה אבנים קטנות, מודיע

ליד דלת הכניסה ביקשה, אם זה לא מפריע, לנוח קצת לפני הנסיעה, תשכב כמה דקות ונלך, רק כמה דקות. בתחילה המתנו על הספות בסלון וכשהתארך הזמן פנינו לסעוד ארוחת צהרים. בשעת שקיעת השמש יצאה אלינו, בגדיה מקומטים ועיניה קטנות, נרדמה פתאום וישנה, מאוחר מדי עכשיו וכבר הלך כנראה המנהל אל ביתו, עדיף ללכת מחר, סליחה על הטרחה שהמתנו, לא, לא תודה, לא רעבה, נו, אז מה בכך אם לא תאכל היום, חוזרת שוב שזה בסדר, לא רעבה, וגם לא רוצה להטריד עכשיו שנכין אוכל בשבילה, מה פתאום, תאכל כבר מחר, הרי לא צריכה לגדול, חה, רק אם אפשר חצי כוס מים, צריכה בכל זאת לבלוע כמה כדורים. משכה מהשקית את חלוקה העבה וחזרה אט לחדר. אנו מיהרנו לתפילת ערבית בבית הכנסת. מישהו דופק בידו על הבימה לפני תפילת הלחש, מזכיר: "היום מתחילים לשאול על הגשמים".

אדם שגבו כפוף ניכנס בשערי ארץ החיים, שולח את מקלו לפניו ונשען עליו. מעילו כהה וכובעו קסקט משובץ. פונה בבטחה לעבר חלקה קרובה. שניים מאתנו ניגשים אליו בצעדים מהירים ומרחוק אפשר להבחין באחד מסביר את מבוקשו בחתוך שפתיים מודגש. לאחר שניות מספר הוא מהנהן בהסכמה ושלושתם פונים כלפינו, עתה גבו כפוף עוד, נראה קטנה סוף בעת סערה. אנו שמונה עכשיו והזמן דוחק, שהרי אורח בקרבנו ואין הלב נותן לעכבו יותר מדי. גם שעת מנחה קטנה מתקרבת, וצריך עוד להספיק. "אין טיפת גשם", אומר מישהו, מנסה להפר את השתיקה, לעורר איזו רוח של סולידריות, "מה יהיה, אין מים במדינה". אף אחד לא מוציא מילה, רק נאנחים בשקט ופורשים את כפות הידיים כלפי שמאי, כביכול מועברת הטענה הלאה, הרי אנחנו את שלנו שאלנו ומה עליך. אפלים של זרעים קטנטנים, גוססים, עונים אחרינו במקהלה חרישית: הם את שלהם שאלו ומה עליך. רק האורח הזקן עונה כנגדו, כמעט וצועק, כובעו בין ידיו ושירידי ארוכים של תלתלים לבנים עולים כשלהבת עם רוח אפורה, גם גבו הזדקף פתאום כארוז, גבוה לפתע פי שניים, מקלו נשמש והוא מרעיד כנביא זעם קדמון: "הישמרו לכם פן יפתה לבבכם ועברתם אלוהים אחרים והשתחוויתם להם, וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר". מסביב כולם שותקים, מביטים בעיניים אפורות אדישות אל עבר כוכבים לא נראים, מחפשים אולי בכל זאת סימן קלוש לגשם. מישהו ליד ממשך לשרטט ברגלו משולשים קטנים באדמה, עשרות משולשים קטנים וצפופים. הרוח מתגברת והאורח, כפוף כמקודם, שולח יד למקל שלרגליו, מודיע בשקט כי יחכה עוד דקה ודי, התעכב מספיק, צריך כבר ללכת תיכף. ובבוקר שלמחרת קמה מאוחר, הלכה מספר פעמים מחדר האמבטיה לחדרה ולבסוף התייצבה למולנו, מוכנה ללכת, כבר תיכף, הכל מוכן ולא צריך עוד להתכונן, רק דקה אחת, בבקשה, לא תעכב אותנו יותר, מבטיחה, פשוט נזכרה בתרופה אחת שחסרה, וקצת מודאגת, רק קצת, כי אולי שם אין, מי יודע, וגם הרופא אמר, כמה פעמים, שחשוב לטפל ולקחת בזמן, אז אם אפשר, וסליחה על הטרחה, רק את התרופה לקנות ואז נלך כמובן, הרי יש עוד זמן היום, הרבה זמן. על פתק קטן כתבה את שם התרופה, באותיות דפוס

לועזיות עבות, באמת סליחה, אבל שני בקבוקים אם אפשר בבקשה, לא, אני חושבת שלא צריך מרשם. הולכת לנוח קצת, עד שיחזור, קרוב לוודאי רבע שעה, לא יותר. ולאחר שעות הוא חוזר, עייף מאוד, ממלמל שחיפש כמו משוגע בכל העיר, אין דבר כזה, אף אחד לא מכיר, גם רוקח מומחה אמר שלא שמע על תרופה כזו, ובסוף אפילו פקסטו את הפתק למעבדה המחוזית, רצו לבדוק, ורק אחרי חצי שעה הגיע הזיהוי הסופי, וכאן הוא מוציא מכיסו נייר מקומט, נייר פקס שעליו רשום באותיות מחשב רוטטות: חומר כימי לא רעיל. שימש לפני שלושים שנה לניקוי אסלות. הבלענו חיוך קטן, של הקלה לא מודעת. את השקיות פירקנו חזרה בשקט, שלא נעירה משנתה הקלה.

ופעם, רחוק, לרגלי ספסל עץ בגן, אי שם בזיכרון ילדותי, שאלתי: "מאיפה?"

ובתחילה ענתה: "אנה סנש"
"די כבר עם המשחקים האלה בחצי יהודית חצי גוית"
התרגזתי, "תעני לי וזהו, ורק בעברית".

"אנה סנש" היא ענתה שוב, "באמת שלא משחקת, היא כתבה, ככה השם שלה".

"לא", הסברתי לאט, "לא השיר, מאיפה את, מאיפה החיים שלך?"

והיא ענתה שמשם, מבית עתיק, מחיים עתיקים, שגנוזים אצלה בראש, רק אצלה בראש, כי היא היחידה, האחרונה. ומחויכת המשיכה: "כמו גניזת קהיר, שמעת פעם? אז ככה, כמו, בדיוק, רק אצלי בראש", ושתיקה לרגע, הביטה על נקודה רחוקה מעלי. "בוא", היא אמרה לי, "תשיר אחרי". חשבת אז: היום אין גניזה, היום זורקים הכל לפח ומחר באים אנשים מהעירייה ולוקחים למזבלה. וחשבת עוד: וגם המסכנים באים בלילה לחפש קצת אוכל. ושמעתי את קולה של אמי נוזף בי פתאום: אסור להביט! רק לעבור מהר עם עיניים על הכביש. שלא יתביישו ויברחו.

בדיוק כשמחליטים ללכת נכנסת משפחה גדולה, מתקרבת לעברנו. שבע נפשות עטופים מעילים עומדים באבן שליד, עונים אמן ויהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמאי יתברך. אנו משיבים להם כגמולם ועונים לקדיש (באמצע זמזמתי לעצמי: ויתקדש ונפלא, ונהדר וסתום, ומתוק ונחמד) ומהנהנים בראש כמלומדי ניסיון בעת האשכבה. "אולי", מציע מישהו מהם בהיסוס, "אולי שכבר נתפלל מנחה יחד?" "נו", אנו משיבים, "אפשר, למה לא, היום גם ככה כבר לא נספיק כלום". פונים לעבר רחבה מרוצפת אבן אפורה, עומדים דוממים ברגלים צמודות ומכוונים כלפי ב' מפתחות שבידו של הקדוש ברוך הוא ולא נמסרו בידי שליח: מפתח של גשמים ומפתח של תחיית המתים. השמיים מעל מתכהים לאט ממזרח. טיפות ראשונות נספגות בשדה ליד, צחנת הריקבון מפנה מקומה לריח חדש. ריח טוב ונקי. מאחורינו רוח אפורה עדיין נושבת. ארץ החיים שקטה עכשיו והאבנים הקרות עומדות בודדות, לא רוצות להפריע, לא רוצות להטריח, חס וחלילה, רק אם אפשר, באמת אלף סליחות, רק בקשה אחת, קטנה, אחרונה, אם זה לא מפריע, חצי כוס מים, חצי, לא חמים לא קרים, רק חצי, לא יותר.

אישה אחת עם עט — שירה דתית עכשיו

על ספרה של חוה פנחס-כהן "נהר ושכחה", הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1998.

נותן אותו בידה של הדוברת "הערומה מכל שעון". הזמן ביהדות פוטר את האישה ממצוות רבות (ציצית, לדוגמה), ומנהל את חייה, מצד שני (נידה, למשל). הנמענת מבקשת את הזמן "בידה", היינו: ברשותה ובשליטתה. זוג עגילים זה, היא משוכנעת, יגן עליהם — בני הזוג — מכל.

השימוש בחפץ — במקרה זה תכשיט נשי — הפותח מרחב תודעה רב משמעויות, מאפיין שירה סימבוליסטית. זו רוחה בעיקר בסוף המאה ה-19 באירופה, ובמחצית הראשונה של המאה ה-20 בארץ ישראל. הסימבוליזם התפתח כריאקציה לריאליזם, מתוך רצון להוסיף לחלוות רוחנית-מיסטית ליובש התיאורי של המציאות באמנות הריאליסטית. בשירה הדתית, נכון להיום, אין השימוש בסמלים נובע מתגובת נגד לאחותה הכללית, אלא בעיקר עקב אילוצים חיצוניים. החברה הדתית התרגלה לגעת בחומרים דרך מסכים מעורפלים, אפילו בשיחות חבריות מושלכים לחלל האויר רמזים ובדלי רמזים בנושאים שונים, בחינת 'זהמבין יבין'. יותר מכל, נהגים הרמזים בדברים שבינו לבינה — לאו דווקא אירוטיקה, אלא אפילו אהבה טהורה נחבאת אל הכלים מעלה סומק על לחייהם של הנוכחים. כמוכן, ישנם סייגים הלכתיים, ודברים "שהצניעות יפה להם", אך המלחמה הנואשת בפיתוי הרחוב הכניסו גם את האהבה הפשוטה למגירה מיוחדת אנשים.

חוה פנחס-כהן משנה תמונה זו באמצעות השפה השירית שלה. יש כאן ניסיון לגעת באירוטיקה בעלת משמעות, שתיאוריה מרומזים אך ברורים, והמסתורין שבה מוסיף קסם לנשיות המאיימת לפרוץ את השמלות המכסות. בשיר הנדון משתמשת המשוררת במונחים חסידיים-קבליים לתיאור יחסים בין בני זוג. בשירה הכללית אין זה חדש, אולם בזו הדתית יש בכך פריצה חריפה של המסגרת. כמו כן ישנן בשיר מילים מסמנות (סמלים ומטונימיות) החושפות, תרתי משמע, את הרובד העליון, ומגלות את התסיסה מתחת. העגילים — עיגולים כסמל לשכינה מהווים ציר אורך בגוף השיר ובתוכנו — הקשר בין בני הזוג; הדוברת מבקשת שהעגילים יהיו "צינור אהבה קושר" — כצדיק המקשר בין האל ובין החסידים. העיגול והצינור הם גם סמלים מיניים — נקבי וזכרי. אלו מושמים בידה "הערומה" של הדוברת — היינו גופה העירום, ולאור זאת ניתן להבין גם את הצירופים "פשטת את ירך" ו"פשטתי את ידי" — כתיאורים ארוטיים.

אֵי נִי מְבַקֶּשֶׁת שְׁתַּקְנָה לִי עֲגִילִים בְּכַחַל / הַקְּרֹב לִירֶק וְהַחֲצוּב מֵהֵים וְהַזְמַן / קָנָה וְהָבֵא לִי עֲגִילִים, שְׁנֵי נְטִיפִים בְּכַחַל / אֲנִי מְבַקֶּשֶׁת מֵאֵד שְׁיִהְיֶה צְנוּר אֶהְבֶּה / קוֹשֶׁר וּמְבִיא וְחוֹמֶל / וְיִהְיֶה מְשֵׁהוּ תְלוּי וּמִתְנַדֵּד.

חפץ ערות שפשטת את ירך ממך / ונתת בידי הערמה מכל שעון / ופשטתי את ידי לפני — / ונתת לתוכה זוג עגילים בכחל הקרוב / לירק שיגן עלינו מכל (עמ' 7). זהו השיר הפותח את ספרה האחרון של חוה פנחס-כהן 'נהר ושכחה', וכזוה ניתן לראות בו מעין הצהרת כוונות פואטית של המשוררת. שמו של השיר, 'מסכת נשים', ממקם את תודעת הקורא בעולם גברי. 'מסכת נשים' כחלק מעולם הלימוד הדתי, שעד לאחרונה נתפס כגברי בלבד. יתרה מזאת, דווקא סדר נשים, העוסק בסוגיות הקשורות לעולמה של האישה, מתייחס אליה כאל מושא הלכתי, אובייקט לצורך דיון משפטי ולא כאדם בעל רצונות ועמדה. כעת, אומרת המשוררת, משתנה התמונה, והגיע הזמן לכתוב מסכת חדשה שתעסוק באישה, באותו חלק אבוד מן המסכתות המסורתיות — החלק שבו האישה, מושא הדיון ההלכתי, מדברת ופורשת את תחושותיה, לבטיה עלבוניה וגבורתה.

על פניו, נראה השיר כמונולוג רומנטי של אישה כלפי נמען גברי, שבו היא מבקשת ממנו מתנת עגילים, כחפץ מקשר ביניהם וכעדות אהבה. ברם, התבוננות עמוקה יותר בשיר תצביע על כיוון שונה מן הבחינה הדתית — ניסיון לכונן תודעה נשית-דתית חדשה. המתנה המבוקשת היא עגילים — העיגול כסמל נשי. צבעם של העגילים "כחול הקרוב לירוק" — צבעים, השייכים להלכות נידה ('דם הירוק — עקביא בן מהללאל מטמא וחכמים מטהרין' — מס' נידה, יט, א); הלכות ציצית (תכלת — שהוא כחול הרקיע הקרוב ל"ירוק" — רש"י, ברכות, ט, ב, ומצד שני "תכלת דומה לים והים דומה לרקיע והרקיע לכסא הכבוד" — מנחות, מג, ב), ועוד. הדבר שייך גם לאמונה העממית ששילוב צבעים זה מגן מפני עין רעה וקנאת הבריות. העגילים יבטאו את הקשר הרצוי בעיניה של הדוברת: "צינור אהבה קושר" — שכן, העגיל תחוב בתנוך אזנה, ו"משהו תלוי ומתנדנד" — לא קבוע, לא יציב, שכן, הסכנה היא בשגרה. "חפץ ערות שפשטת את ירך, ונתת בידי, ופשטתי את ידי, ונתת לתוכה" — אלו ביטויים השייכים למעמדים של קידושין או גירושין — אהבה קושרת או מתנדנדת. העגיל חצוב, בין השאר, מן הזמן; הנמען הגברי

בשיר 'גיטין' (9) בהסתמכה על המשנה באותה מסכת (פרק ב, משנה ב):

"כָּל אֲנִי כוֹתֵב לְךָ וְעַל הַכֹּל / בַּיּוֹם כוֹתֵב וּבַלַּיְלָה בְּטָרֵם
שִׁחַר חוֹתְמָת. / שְׁאִין אֲנִי עוֹד אֶהוֹבָה וְרַחֲמֵי / שְׁעֵדִין פּוֹרְיָה,
בְּצוּרָה. / וְאֲנִי כוֹתֵב בְּדִיּוֹ, בְּסֵם וּבְסִקְרָא. / בְּקוּמוֹס
וּבְקִנְיָנוֹס (כְּתָם כְּכִרְפֵם) / וּבְעֵט הַנוֹבֵעַ וְהַמְכָחוֹל הַמְטַפֵּף /
וּבְעֶקֶר בְּמַחְשָׁב — ...".

כתיבת שירה וקריאתה מקיפות היום חלקים גדולים בציבור הדתי. תופעה זו דורשת התבוננות ברבדים נוספים, לבד מזה האמנותי. האדם הדתי, שנפתח אל התרבות העולמית והמערבית בפרט, מחפש אפשרויות ביטוי רוחניות-רליגיוזיות שלא דרך הממסד והקולקטיב. חיפוש הזהות, המאפיין את תקופתנו בכלל ואת החברה הישראלית בפרט, הגיע גם אל הדתי המודרני; אלוהי הממסד הדתי אינו מספק אותו יותר, והוא מחפש את אלוהיו שלו, את החוויה הדתית שאבדה לו בים הסיסמאות וההצהרות ומדורות השבט. הנה מחשבה שכבר שנים מייסרת ורודפת אותי: המאה ה-16, יום שישי, צפת; על ראשי ההרים תלויה השמש, עוד מעט תיעלם. שבת בפתח. את שאר התמונה המיסטית, המרהיבה, ישלים הקורא. ברגעים אלו יושב לו משורר דתי, רב חשוב, ר' שלמה אלקבץ, ומתכוון לקראת הפגישה עם אהובתו: "לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה". פעמים רבות בלילות שבת, אני נעור מהזיות אלו אל דיונים מלומדים על הבורסה או האירוע האחרון בפוליטיקה המקומית או הארצית בתוך התפילה כמובן, אלא מה. זו הפכה, בחלקים גדולים של הבורגנות הדתית, מחוויה רליגיוזית מרוממת לחוויה סוציאלית, שדרכה מתקשר היחיד אל הכלל, היינו אל הסקטור שבתוכו הוא חי. על כן נותנת השירה אפשרות לשחזר את החוויה הדתית-הפרטית של האינדיבידואל. זוהי תפילתו האלטרנטיבית של האדם המודרני, והאדם הדתי אינו יוצא מכלל זה.

אחד השירים הבולטים בספר, לטעמי, הוא שיר המשלב אמירה פמיניסטית-דתית ואמירה פוליטית גם יחד: "כְּאִשָּׁה
בְּמַנְעָלִים וְאֵבֶק הַבַּיִת נְרִיחַ עוֹרֵם הַחֶרֶד / שֶׁל פְּלִפְלֵי הַקִּיץ עַל
שְׁמֵלְתִי וְדָם סְמוּי מְהַלֵּךְ בְּצַנּוּרִים — / אֶסוּרָה בְּעֵלְיָה //
לְפַעֲמִים בְּשִׁעָה שֶׁל בֵּין עֲרִבִים אֲנִי עֹפָה / מֵעַל הַהָר הַנֶּאֱבָר
בְּתוֹךְ עֲנָן / זְקוּרִים וְקָשִׁים שְׂרִיחַ שֶׁל רִקְדָּנִית בְּטָן מְצֻרָה /
עֲטוּפִים לְפָתוּי בְּכֶסֶף זָהָב וּפְעֻמוֹנִים / וּמַגְדֵּל רַב רִשָּׁם לְצַדָּן
מוֹנֵף בְּאַלְהִים / אֲדִירִים וְחֶרֶב שְׁלוֹפָה. // וְמָה נִשְׁאַר לְצַפּוֹר
כְּמוֹנֵי הַהָהָר מִמְּלַכְדָּת / וּכְמִיָּהָה לְרַחֲמִים — // לִיד הַשַּׁעַר
הַכְּפוּל וְהַסְגוֹר אֲנִי מְקַנְנָת / עַל בְּנֵי שְׁאִינָם — / יוֹדְעִים אִיזוֹ
מִיָּן צַפּוֹר אִמָּם / שְׁכַנְפִּיָּה לְשַׁעֲשׂוֹעַ חֲרוּכוֹת לְעֵינֵי / כְּבָשִׂים
רוֹזְעֵי צֶאֱן עֲצָלִים" (16). שם השיר, 'ליד השער אישה',
ניתן להבנה מרובעת: אישה נידה ("דם סמוי מהלך
בצינורים") עומדת בשער הר הבית ואינה מותרת בכניסה
אליו עקב טומאתה; אישה — כל אישה — בפרט זו הדתית,
עומדת בשער החברה, ואסורה בעלייה עקב מינה; אישה
כסמל לאומה היהודית (רחל המבכה "על בני שאינם"),

ניתן להפליג עוד בניתוח הארוטי, אך לא כאן המקום לכך. אם
כן, ברובד אחד כותבת המשוררת שיר אהבה 'תמים',
סטנדרטי למדי; וברובד אחר חותרת הכתיבה תחת המשמעות
'המקובלת' של המילים באמצעות הקודים הדתיים עצמם.
למעשה, יש כאן מתיחה של גבולות השיח בחברה
האורתודוקסית עד לקצה יכולת העיכול שלה כיום, מתוך
הנחה שהדורות הבאים ימשיכו במלאכה.

האדם הדתי נדרש מראשית עומדו על דעתו לחשוב עם
הכלל, ולהחניק, במובן מסוים, את אישיותו האינדיבידואלית
ואת רצונותיו התוססים, לטובת אמונתו. זו הכללה — אך לא
מן הנמנע שיש בה ראייה מפוכחת מאוד של המציאות.
הממסד הדתי עטף את עצמו במערכת של דעות ואמונות,
שגם אם ניתן, לפחות בחלק מן החברה הדתית, לערער עליהן,
הרי זה נעשה מתוך ההנחה המובלעת שיש תשובה. שירה,
מעצם טיבה, היא אמירה אינטימית מאוד. גם בתקופת ימי
הביניים הסוּו המשווררים הדתיים את אמירותיהם
האינדיבידואליות בתוך כללי הקונוונציות האמנותיות, בנות
התקופה. כאלף שנים מאוחר יותר, על סף המילניום השלישי,
נעשתה השירה אישית יותר ויותר. לא שהיא לירית יותר
מתקופות אחרות; להפך, בולטים בה הניכור והזרות של
האדם המודרני. אולם, החופש בחלקו המערבי של העולם
דחק את השירה לעבר הפינות היותר אינטימיות של האמירה
האנושית. היום, יותר מאי-פעם, נשמעת השירה כזעקתו של
היחיד, המוחה על אובדן זהותו ומקומו.

בשל כך נתפסת השירה בעולם הדתי כפריצת מסגרות
הקולקטיב והעיסוק בה הוא מעשה חתרני, העלול למוטט את
החוויה הדתית. כך זה בעיני הממסד (הממסד, לצורך הדיון,
הוא רובם של הרבנים ורובו של הציבור הדתי). התחבטויותיו
של היחיד ולבטיו עם עצמו, אמונתו וערכיו; אהבותיו
ואכזבותיו; רגשותיו והתייחסותו למשפחה ולציבור שבתוכו
הוא חי — כל אלה שייכים לרשות היחיד ואינם חומר לדיון
ציבורי, לא כל שכן אמונות. "ספקות", סח לי פעם רב חשוב,
"יש לנו די והותר; לא צריך להוסיף".

שירתה של חוה פנחס כהן קוראת תיגר על הנחות אלו. לא
ברעש גדול, אדיר וחזק היא משמיעה קול; גם לא בקול ענות
חלושה מהוססת. שירתה מבססת עצמה כאמירה אישית
מאוד, נשית ומודרנית, ואפילו נועזת — ועם זאת גם דתית
מאוד. אפילו הנוכחות הנוצרית, שהיא 'מוקצה מחמת מיאוס'
בשיח הדתי-אורתודוקסי משמשת חומר פואטי בשירתה של
כהן ("אור לאדר", 37):

"מֵעַל הַ־Notre Dame שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם / מְרִיחַ, עֲלֵמָה הָרָה
וְהִיא אוֹחֶזֶת / בֶּן אֶבֶן וְרֵאשָׁה עֲטוּר שְׁמִים // לְרַגְלֵיָהּ, בְּרַחוּב
שְׁמוּל הַשַּׁעַר בְּחוֹמַת סוּלִימָן / יֵשׁוּ בְּקֶן בְּלוֹנָד וּמְכַנְסֵי עוֹר /
הוֹלֵךְ בְּרַחוּב // ... וְהוּא עוֹבֵר וּבְפָנָיו חֵינֵן טוֹב / שֶׁל תְּסֵד
לְשֵׁם שְׁמִים // oh! Jesus Christ, what a beautiful day //

בולטת מאוד היכולת לקשור רבדים שונים של העברית
ולהכילם בכפיפה אחת. שירה של כהן גורמים לעברית
הארכאית להישמע טריה ועשווית. כך לדוגמה היא כותבת

עומדת מול מקום המקדש "הנאבד בתוך ענן", ועליו מסגד הכסף ומסגד הזהב, הדומים לחזה הזקור של "רקדנית בטן מצריה" – ואסורה בעליה להר; ופרשנות אחרונה – אישה כסמל לשכינה, ה"מקננת" ליד שער הרחמים "הכפול והסגור", וכנפיה חרוכות, בעוד שהעם ומנהיגיו ("כבשים ורועי צאן") מתעצלים לשנות את המצב.

שיריה של כהן מייצגים את המיטב של השירה הדתית העכשווית, והם מתמודדים עם התביעה הדתית-ממסדית-אורתודוקסית מן האישה להתכנס בתוך עצמה ("כל כבודה בת מלך פנימה") מחוד גיסא, ומאידך גיסא – עם העיסוק בשירה כמעשה האינטימי ביותר, שבפרסומו נחשפת ערוותה של המשוררת-האישה הדתית. עם זאת, חידושם נושא פגמים בתוכו. יציאתו של נתן זך כנגד שירתו של אלתרמן, בין השאר, כמונוטוניות, מעצם היותה שקולה וחרוזה, גרמה להתפשטות שירה בעלת ריתמוס וחרוזה חופשיים. אחת התוצאות של דבר זה היתה הידרדרותה של מלאכת הכתיבה, שלא דרשה כעת מן האמן להיות גם אומן, אלא 'רק' להביע את עצמו. השירה הדתית, זו של שנות התשעים, מנסה להלך בין הטיפות, ולתת ריתמוס הדומה לניגון חסידי, אשר ברגעים הראשונים מאוד מושך, בהיותו שונה מן הרגיל, אך כשהאוזן מתרגלת לנשמע, הופך הניגון החסידי מונוטוני, ורק אנשי השבט, המזדהים עם האטמוספירה הרוחנית-רליגיוזית שבו, מצליחים להמשיך ולהיסחף ברגשותיהם; לאחרים, והם הרוב, נשמע הדבר כמנטרה קוריוזית, היאה לאנתרופולוגים מתחילים, וחבל. חבל, כי הדבר מעמיד בפנינו שתי אפשרויות. הראשונה היא ללמוד את שפת השבט, דבר שאינו סביר (למה?); האפשרות האחרת היא להיוותר בשלנו, ולהחמיץ את המפגש עם עולמות אחרים. שאלה מעניינת. על מי חלה חובת ההתקרבות, על המשורר או על הקורא. מובן שבשם החופש האמנותי נטען, כי הקורא צריך להתאמץ ולהבין את היצירה, אולם מה שנדרש אינו ירידה באיכות האמנותית; מדובר כאן על שיתופיות (shareability) בין האמן

ונמענו. טוב תעשה השירה הדתית אם תפרוץ את גבולותיה לא רק באמירות נועזות, ארוטיות, פוליטיות וחברתיות, אלא גם באמירה צורנית.

משוררי שנות החמישים והשישים הסירו מן השירה את האמירות הגדולות, ההיפרבוליות והלאומיות; הם ניקו אותה מנטייתה לדיאלוג עם ארון הספרים היהודי ומרגשות דתיים יהודיים. אלו הפכו לרליגיוזיות אוניברסלית, עם זאת, הם הסירו מן השירה גם את מחלצותיה החיצוניות, והותירו אותה עירומה ללא משקל, ללא חריזה ובעיקר ללא ברק. השירה הדתית צריכה לפרוץ לא רק את מסגרות הממסד הדתי ואת כבליה של הבורגנות הדתית החונקת; היא צריכה למרוד גם באותוריטות של המימסד הספרותי השמרן. שהרי אותה מונוטוניות, שנגדה יצא זך בשנות החמישים, הפכה ללחם חוקה של האינטליגנציה האמנותית; המינימליזם השיל לא רק את הבגדים המיותרים מן השירה העברית, אלא כרסם בכשרה והותיר עצמות יבשות; כדי ליהנות ממנה יש להתאמץ ולמוץ את לשדה, וזו כבר מלאכה למתי מעט, רעבים באמת.

בזמן שהחיים נופלים במהמורות מילים ממוחזרות ודימויים ריקים ומליצות מזויפות, המתאמצות לחקות את נתן זך, צריכה השירה הדתית להרטיב את העצמות היבשות של העולם הרוחני, שנשאר במצב כל כך נדהם מפני תגרת יד החיים אשר נתבלבלו. יש להחזיר את הדיאלוג עם התרבות היהודית לדורותיה אל קדמת הבימה הספרותית; לעסוק גם בשאלות לאומיות הרות גורל; וכן, להחזיר את מלאכת השיר על נטיותיה הצורניות. על שירה קצובה ומושקלת קשה לדבר כעת, אך יש להתחיל בריתמוס פנימי, הנובע מסדר המילים וממתכונת המשפטיים השיריים. במילים אחרות: להחזיר את השיר למשמעותו המקורית, זו הכוללת גם את הממד המוסיקלי. הרי היחס למילה הכתובה בעולם הדתי כרוך היה מאז ומתמיד עם הניגון, וגם אם בעשרות השנים האחרונות נזנח הניגון לשווא – הוא עוד יחזור.

שולמית חוה הלוי

מסע ירושלים

לִירוּשָׁלַיִם הַעֲתִיקָה
שֶׁבְעָה שְׁעָרֵי שְׁנָתָא
אַחִים
בְּבֵא קָמָא בְּבֵא בְּתָרָא
בְּאֵב-אֵל-מוֹגִיֵּהֶדִין
תּוֹרָה שֶׁבְעַל-פֶּה-מִּסִּית
עֵין רְעָה וְכֵלִי מִשְׁחִית
אַרְבָּעָה רְבָעִים
בְּרִית מְבַתָּרִים.

אֵין שְׁעָרִים לִירוּשָׁלַיִם הַחֲדָשָׁה
מִבְּקָשִׁים קְדָשָׁה
מוֹצָאִים קְדָשָׁה
מוֹצָאִים טְמֵאָה
אוֹר אֲוֶרְסֵטִי
דֵק וְקָפוּא
לְמֵלֵא רְאוֹת נַחְנָקוֹת
בְּאֵלְהוֹת
זֶה לֹא פְּשוֹט
חֶזֶה שְׁלֵי כּוֹאֵב
בְּנַעֲזָבוֹת

לְאוֹטוֹבּוֹס זֶה קָל לְחַסִּית
אַבְל אֵיךְ לְהַעֲפִיל אוֹתִי אֵלֶיךָ
מִשְׁפֵּלֶת הַחֹב
פְּקָקִים עֲכָשִׁיו בְּכָל הָעוֹרְקִים
רְטוֹב, מְלוֹחַ וְדָבִיק
בְּשִׁעְרוֹת וּבְחַבּוּרֵי הָאֲבָרִים
הַשִּׁיבָה הַזֹּאת לֹא מִתְזַמְּנֶת טוֹב
אֲחוֹר גּוֹרֵר אֲחוֹר
וּמְחַשְׁבוֹת עַל נְסִיגָה
נִבְטָת אֲחוֹר וּמִתְמַלֵּאת
חֲרִדַת גְּבָהִים
סַחְרָחוּרוֹת וּבְחִילָה

ראובן בן-יוסף — על שאול טשרניחובסקי:

”לא תמות בת השיר”

על טשרניחובסקי ועל שירתו, על חייו ועל מעמדו כאחד מאבות התחיה העברית — כותב המשורר ראובן בן-יוסף, במסגרת שבתוכניתנו להמשיך בה, לעידוד ולהדרכת המעיין, הלומד והמלמד במיטב הספרות העברית הקלאסית.

וּמְמַתְקִים גַּם אֶהְבֵּתִי,
וּמְרַעֵי זֹאת לֹא אֶעְלִים,
וּבְשִׁבִיל מַעֲדָנִים שְׁבֵתִי
אֶל הַנְּעִרָה בַת־מִלְתָּיִם.

דומה שהגילוי המובהק ביותר של יופי בעולם הזה נתגלה אצל האישה האהובה — כך מכל מקום מסתבר מקריאת שירי טשרניחובסקי. ומה גם שהמשורר עצמו העיד על כך בדברי עיון שחיבר על משורר אחר, עמנואל הרומי, המשורר העברי שחי באיטליה בתקופת דנטה, ויש אומרים שהיה גם מיורד עם עמיתו האיטלקי. מדובר בדברי טשרניחובסקי במנוגורפיה שיצאה לאור בהוצאת אשכול, ברלין תרפ”ה (1925):

לא הרבה איש ממשוררינו הקדמונים בשירי אהבה כעמנואל. שירי האהבה שלו עולים על שלהם באש היוקדת בהם, בתוקף המליצה וביטוי התאוה... אי אפשר היה לה לשירתו של עמנואל בלי שירי אהבה, בין שאהב באמת ומייסורי נפשו ומדכדוכי לבו הוא ניזון, בין שהיה ”כותב” שירי אהבה להראות כוח בלשנותו גם בתחום זה... עמנואל דלה את סוד האהבה מלבו הוא. שירי האהבה שכתב הם שירים, שנבעו מקרב לב חומד, לב סוער בסער החשק, מתלקח על נקלה. לא היתה זו ה”אהבה” הגדולה והמיוחדת... ולאחר זמן, בין שבאה תאוותו זו ואם לא — היה לבו נכון לקבל ”שוד תנחומיה” של אחרת.

ואולם דים היו רגעים אלה להמציא לו ניב שפתיים לזהט, ברק ביטוי ותפארת המליצה, מעוף דמיון נעלה...

ואכן, ברוח זו חיבר שאול טשרניחובסקי ב-1918, בהיותו בן 43 ושבע זוועות מלחמה — הוא השתתף במלחמת העולם הראשונה כקצין-רפואה בצבא הרוסי — את שירו ”ויהי בישרון מלך”, שהוא מעין שיא וסיכום לשירי האהבה שלו עם פתיחה לשירתו שעל נושאי התנ”ך:

וַיְהִי בִישְׂרוֹן מֶלֶךְ
בְּהַתְּאֶסֶף רְאִשֵׁי עַם,

שם שלפי האמונה המקובלת מגיע כל אחד מאתנו אל העולם הזה כבעל ייעוד שעליו למלא, כן המשורר, איש איש וייעודו בתוך שירת התקופה והאומה. אבל לשאול טשרניחובסקי ניתן תפקיד יוצא דופן: להביא את הכרת היופי אל תודעת הקורא העברי. ולא ביופי האמנותי מדובר כאן, לא באותם גינונים אסתטיים, קישוטי לשון, דמויות ודימויים, תבניות חרוז ומשקל, שכל אלה נמצאים בשפע בשירת טשרניחובסקי, אלא שגם משירת קודמיו לא נעדרו. חידושו של טשרניחובסקי היה בעצם עיצוב היופי כפי שהוא, כפי שראה אותו כמו עיניו מחוץ לשיר ולספרות, בתוך הטבע, בעולם הטבע שהוא על-פי הגימטריה עולמו של אלוהים. ואכן כך תיאר אותו שמעון הלקין, בחוברת ”בצרונ” שהופיעה כחודש לאחר פטירתו של המשורר:

את העולם נתן אלהי השירה בלבו של שאול טשרניחובסקי מראשית דרכו, ללא ביקשהו. דרך מציאה, הבאה בהיסח-הדעת, מצא אותו, ללא מאמץ — כשאר אחיו הגדולים בשירה העברית החדשה — לקנותו, להגיע עדיו מרחוק. הראייה בתבל ומלואה, הראייה בפלאיו של עולם-הטבע בעיקרו של דבר, לא היתה הפתעה לו וגילוי-פתאום, כפי שהיתה לביאליק ולאחידים מבני-דורו, הרואים עצמם, ביודעים ובלא יודעים, כיוצאים תמיד מאפלה לאור גדול... אותו פסוק של ביאליק: ”לא זכיתי באור מן ההפקר” — היפוכו הגמור נתקיים בו בזה. הוא מן ההפקר הפלאי העצום שבסוד אופיו כמשורר זכה ב”אור”...

שיריו המודפסים של טשרניחובסקי תופסים כ-1000 עמודי ספר. אבל הבה נביט בפתיחתו של שיר שלו מלפני 100 שנה, הלא הוא השיר ”אָתְּ מִי אֶהֱבֶה”, שבסופו הציון ”היידלברג, 1900”:

אָתְּ מִי אֶהֱבֶה? — בַּת הָאֹפֶה!
לֹא, כִּי אֶחְמַד הַמַּעֲדָנִים,
וְאִם לְלִבִּי אֶתָּה צוֹפֶה —
אֶךְ הַבּוֹז לְשִׁאֲנָנִים!

תאריכים:

- י"ט באב תרל"ה (20.8.1875) — נולד משוררנו שאול טשרניחובסקי בכפר מיכאילובקה, פלך טאבריה, על גבול קרים ואוקראינה.
- 1890 — עבר לאודסה.
- 1892 — נדפסו שיריו הראשונים בעיתונים הפסגה והשרון (שניהם יצאו לאור בגולה).
- 1898 — הופעת קובץ שיריו הראשון, חזיונות ומנגינות, בהוצאת תושיה (וארשה).
- 1899 — סטודנט לרפואה באוניברסיטת היידלברג.
- 1905 — בלוזאן (שווייץ) סיים את לימודי הרפואה.
- 1906 — חזר לרוסיה, עבד כרופא וגם נאסר שישה שבועות מסיבה בלתי ברורה; היו אלה ימי התסיסה ברוסיה שלאחר מהפכת 1905.
- 1914 — גויס כרופא צבאי בצבא הרוסי, שירת בחזיתות המלחמה ורק בשנת 1919 השתחרר.
- 1922 — עזב את רוסיה הקומוניסטית ועבר לגרמניה.
- 1925 — ביקורו הראשון בארץ-ישראל.
- 1931 — הגיע ארצה כעולה והתיישב בירושלים.
- 1933 — ביצע בשירתו, ובהצלחה יוצאת מן הכלל, מה שרוב עמיתיו לא הצליחו לעשות: את המעבר מן ההברה האשכנזית של ילדותו אל ההברה הספרדית, שנתקבלה בארץ-ישראל כשפת הדיבור והספר.
- 1934 — עבר לגור בתל-אביב ועבד בה כרופא.
- 1939 — ביקורו האחרון באירופה, שעל סף השואה. זכה להיפגש עם הקהילה היהודית בווארשה.
- ט"ו בתשרי תש"ד (14.10.1943) — נפטר בירושלים.

בשירי התנ"ך שלו הזדהה טשרניחובסקי דווקא עם הגיבור המקראי ששמו כשמו, שאול, המלך שנכשל ובכל זאת ראשון היה למלכי ישראל. אהדה זו נרמזת כבר בשיר "ויהי בישורון מלך", שהבאנו לעיל בתור שיר אהבה, והיא מורגשת מאד בשלושת השירים שעל אודות המלך שאול, כפי שמסופר עליו בתנ"ך: "בַּעֲיַן דוֹר", על ניסיונו של שאול לשמוע עצה משמואל הנביא, בעזרת בעלת האוב; "עַל חֲרֻבּוֹת בֵּית-שָׁן", הנותן בחרוזי שירה המשך למסופר בספר שמואל א': "וַיָּבֹאוּ פְּלִשְׁתִּים... וַיִּמָּצְאוּ אֶת-שָׂאוֹל... וַיִּכְּרוּ אֶת-רֵאשׁוֹ... וְאֶת-גִּוִּיתוֹ תָּקְעוּ בְּחֻמַּת בֵּית שָׁן"; וכן את השיר "עַל הַרֵי גְלִבְעָ", שנושאו הקרב האחרון ונפילת המלך.

אבל כדוגמה לשירתו התנ"כית של טשרניחובסקי נביא כאן שיר מאוחר יותר, "בֵּית יַפְתָּח הַגְּלַעֲדִי", שעם פתיחתו מובאים פסוקים מספר שופטים: "וַתֵּשֶׁב אֶל-אֲבִיהָ וַיַּעַשׂ לָהּ אֶת-נְדָרוֹ אֲשֶׁר נָדָר, וְהָיָא לֹא-יָדְעָה אִישׁ"; ועם נעילתו מופיע הציון:

עוֹדְנוּ מַחְזִיק שְׁלַח
עַל הַר נִשְׁפָּה וְרָם.
וַיְהִי בִישׁוּרֹן מֶלֶךְ
עַל הַר נִשְׁפָּה וְרָם.

וַיְהִי בִישׁוּרֹן מֶלֶךְ,
וּשְׁפָחוֹת רַבּוֹת לוֹ;
כַּפִּיָּהֵן תִּמְכּוּ פֶלֶךְ,
וְהָאֲחַת כְּלָה נָוִי.
וַיְהִי בִישׁוּרֹן מֶלֶךְ
וְהָאֲחַת כְּלָה נָוִי.

לֹא הָיוּ לָהּ תַמְרוּקִים,
לֹא סָכָה גַם בְּמֹר;
וְלָהּ גִזְרַת הַחֲשׂוּקִים
וְעֵינֶיהָ נוֹטְפוֹת אוֹר.
לֹא הָיוּ לָהּ תַמְרוּקִים
וְעֵינֶיהָ נוֹטְפוֹת אוֹר.

וַיְהִי בִישׁוּרֹן מֶלֶךְ
וְהַפְּלִשְׁתִּי אֹז בְּהָר;
וַיִּרַק אֶת חֲנִיכָיו
וַיִּצְא לְקִרְאֵת צָר.
וַיְהִי בִישׁוּרֹן מֶלֶךְ
וַיִּצְא לְקִרְאֵת צָר.

בְּמוֹרָד עוֹדוֹ שְׁכַח
אוֹצְרוֹתָיו — וּבְמֵלֵא
הָאָרֶץ תִּהְלָתוּ,
הֲרַמּוֹנוֹ אֲשֶׁר לוֹ.
בְּמוֹרָד עוֹדוֹ שְׁכַח
הֲרַמּוֹנוֹ אֲשֶׁר לוֹ.

טָס נֶץ וְלֹא בּוֹ הַתְּבוֹנָן,
כִּי צוֹעֵד עַל פִּי בּוֹר;
הוּא רָאָה אֶךְ הָאֲחַת,
הוּא רָאָה עֵינֵי-אוֹר.
טָס נֶץ וְלֹא בּוֹ הַתְּבוֹנָן
הוּא רָאָה עֵינֵי-אוֹר.

הוּא יָדַע כִּי לֹא יָשׁוּב
בְּדַרְךְ הַלֵּךְ בָּהּ,
כִּי זָקֵן בְּאֵהָבָתוֹ,
דִּי צָעִיר לְמוֹת בָּהּ.
הוּא יָדַע כִּי לֹא יָשׁוּב
דִּי צָעִיר לְמוֹת בָּהּ.

"תל-אביב, 22.12.1940" — כלומר שיר תנ"כי שנכתב כבר
בעצם ימי השואה:

איש בא שב, יורד לשער מהכות בצר מפה.
אנחש: "אי הפילגש הצעירה לו מחפה?"

קול בוכים אשמע, קול ילד, — לא בכה, שחק ילדי,
לא חלצה שד לתינקת בת יפתח הגלעדי!

לי היתה אמי אומרת: "לא תשהי פה עמדי,
ימהרף אביר שבטנו — בת יפתח הגלעדי".

במחולות בנות תצאנה... קול חתן וקול פלה...
לי לא שרו ולא שרתי לבתי האמולה.

לי החניפו אמהותינו: "מה פית בנזמי דדן!
מי פמוך פה בארץ מבאר שבע ועד דן!"

על הרי אתעה רוקמת חזיוני לא-קם, בדי,
אל תפארת הפנרת, אל הדר הגלעדי.

לי בחלקות שית שתנו השפחות: "יה שהדי,
בפנות תאשרי, גבירתנו, בת יפתח הגלעדי!"

לא אהבתי, לא יקדתי אהובה בחיק אישי...
אלהי רצה הנדר, אביכי לו ואשי.

לחשו לי רעותינו: "אהבוך — עת על שכמי
עם פדי ארד העינה — כל בחור גלעד עמי"...

אין לי אב, אין איש, אין ילד על הרי ובמועדי,
ליפה ולמאשרת — בת יפתח הגלעדי...

לי ספרו בדמי הלילה גליוני — לי לבדי:
"את, רק את חלום כל נער גדוד יפתח הגלעדי"...

על מעשי טשרניחובסקי בימים ההם, ימי הרי אסון שבין
"המאורעות" במולדת ובין "השואה" בגלות, כתב המשורר
אברהם ברוידס, שבאותה תקופה כיהן כמוזכיר אגודת
הסופרים:

לי לאט ראוי הנחשת, ראוי צידון: "את יפית...
מנגינה בעם — עיניך ממצפה ועד מניית"...

לי נבא יודע נחש: "תאשרי — ארים ידי!
גדי-היקר ליפתח קציננו בן גלעד הגלעדי".

הבוקר (י"ד אייר תרצ"ו 1936) שמעתי, כי טשרניחובסקי
נורה ונפצע בידי ערבי. כל עוד רוחי בי נחפזתי אליו
ונעצתי מול מרפסת חדרו (הוא גר ברחוב אחד-העם
פינת תשמונאים, בקומת-הקרקע). הסתכלתי בחלון ולא
ראיתיו. מתוך חרדת לב עליתי במדרגות המסדרון
האפלולי, ולצלצולי פתחה את הדלת הגב' מאיר, בעלת
הדירה, שהמשורר התאכסן אצלה. על שאלתי השיבה,
שהדוקטור יצא וביקש שימתינו לו. כעבור רגעים אחדים
חזר ומתוך תיקו הוציא מצרכי מזון, אשר קנה בחנות
המכולת הסמוכה. שמחתי לראותו ורווח לי. פתחתי
בשיחה בנוגע לסדר-היום של ישיבת ועד אגודת
הסופרים הקרובה. בינתיים בא ידידו, זקן העיתונאים,
בן-ציון כ"ץ. פניו הביעו בהילות ופיזור, והוא התחיל
בדיבור מרוגש ומגומגם: שמעתי ש... ש... כאן הפסיקו
טשרניחובסקי: אין לחזור על שמועות, ואל פאניקה...
עיניכם הלא רואות. חי אני וקיים... אמש ביקרתי, מטעם
חברת-ביטוח, אדם אחד בראשון-לציון וחזרתי
באוטובוס של "דרום-יהודה". ישבתי על הספסל
הראשון, מאחורי הנהג, והנה בקרבת בית-דג'ון,
מפרדס סמוך, חלף על פני כדור והחטיא את המטרה...
בשעת דיבור חתך פרוטות לחם, מרח אותן בחמאה,
שם לפנינו גבינה וזיתים, העמיד בקבוקון קוניאק והזמין
אותנו לכוסית "לחיים".

לי יקדו עיני העלם גחלים: "היי שלי,
היפה באילות השחר, אור יומי, מקסם לילי!"

נתקמיו תלומותיו... לבדך, בלבוש בדי,
הרפה והמענגת — בת יפתח הגלעדי,

ובאין אב, אין איש, אין ילד יתרפק עלי: אמי...
היפה והמאשרת בפנות, כל בנות עמי.

צוארי התנה התלם, קדם זמן צמק הודי.
הלזאת תמהו רואיך: "בת יפתח הגלעדי!"

אהבה... בחגוי הפלע יסובב היין יונה.
מרדף איל אילת בעונתה ובאונה.

ובשמעי רועה העדר המחלל לשה וגדי,
"מי שומעת?" — תהמה נפש בת יפתח הגלעדי.

קול בוצר אשמע מפרם, שיר של אשר, שיר תחנה,
"מי, אשאל, מי המאשרת, בשבילה זה, למענה?"

"אוי, למי את תתגעגע, השרה, עודה עדי?"
לא ידעתי זאת, אנכי — בת יפתח הגלעדי.

להיות במצב של מחוסר-ישע, מופקר לירייה מן המארב ולאפשרות להישאר פתאום אינוואליד, או — לצנוח הרוג — זה באמת טפשי ומעליב".

אמרנו ששיריו הנדפסים של טשרניחובסקי תופסים כ-1000 עמודי ספר, ואכן הוא מן המשוררים היותר פוריים בספרותנו. כמחצית הכמות הנ"ל מורכבת משירים קצרים יחסית, לרבות סונטות ובלדות, ואילו במחצית השנייה שירים ארוכים, שגם בהם רשם טשרניחובסקי חידושים בשירתנו. שהרי פיתח בשורות גמישות ומתנגנות מין שיר עלילתי ארוך, שיש שתוכנו שאוב מתולדות העם כגון זה שבשיר "ברוך מְגַנְּזָה", המספר על מאורע מימי הצלבנים, ויש שכל כולו שלווה ושפע, כבאידיליה שלו, "חַתְנָתָהּ שֶׁל אֶלְקָה", שחיבר בתשעה ימי כתיבה בחודש חשוון תרפ"א (סתיו 1920) — בספר היא משתרעת על פני 47 עמודים! — ואליה הוצמד מבוא מאת המשורר לאמור:

אידיליה זו כתבתי על יסוד כמה וכמה זיכרונות מימי ילדותי וזיכרונות-משפחה. ניסיתי לתאר בה ממנהגי אבותינו...

מן המנהגים ההם נעתיק כאן את "המחול הכשר", שאליה יצאה הכלה:

בוֹשָׁה נִכְלָמָה וְאִינָה יוֹדַעַת אֵי תִסְתִּיר פְּנֵיהָ,
שְׁנֵי עַפְעָפִיָּה הַשְּׁחָרִים מְאִפְיִלִים עַל-גַּב לַחַיִּיָּה.
פָּתְחוּ מִיָּד כְּלֵי-הַזֶּמֶר בְּשִׁפְת פּוֹלוֹנִיז מִשְׁכָּת.
עֲמַד מִשְׁכָּתוֹ הָרֵב ר' רְפָאֵל וַיִּצְעַד בְּנַחַת,
קָרַב עַד לְפָנֵי הַכֹּלָה וְתַפְס בְּקֶצֶה הַמְּטַפְחַת;
צָעְדוּ לְאַטֶם בְּמַתִּינּוֹת וְסָבְבוּ שְׁלֹשָׁה סְבוּבִים
בְּאֶהָל הַקְּרָשִׁים הַגְּדוֹל לְקוֹל מְחִיאוֹת-כַּף כָּל הַקְּרוּאִים.
אֲחֲרָיו עֲמַד הַחֲזָן ר' אֵלִי הַמְּגַהֵץ בְּאַטְלָס.
קָרַב עַד לְפָנֵי הַכֹּלָה וְתַפְס בְּקֶצֶה הַמְּטַפְחַת,
צָעְדוּ לְאַטֶם בְּמַתִּינּוֹת וְסָבְבוּ שְׁלֹשָׁה סְבוּבִים
בְּאֶהָל הַקְּרָשִׁים הַגְּדוֹל לְקוֹל מְחִיאוֹת-כַּף כָּל הַקְּרוּאִים.
אֲחֲרָיו יָצָא הַשְּׁלִישִׁי אֲבִי הַחֲזָן ר' אִיצִי,
קָרַב עַד לְפָנֵי הַכֹּלָה וְתַפְס בְּקֶצֶה הַמְּטַפְחַת,
צָעְדוּ לְאַטֶם בְּמַתִּינּוֹת וְסָבְבוּ שְׁלֹשָׁה סְבוּבִים
בְּאֶהָל הַקְּרָשִׁים הַגְּדוֹל לְקוֹל מְחִיאוֹת-כַּף כָּל הַקְּרוּאִים.
אֶחָד אֶחָד כֵּן יָצְאוּ נִכְבְּדֵי 'הַעוֹלָם' — הַגְּבָרִים,
צוֹעְדִים לְאַטֶם בְּמַתִּינּוֹת לְקוֹל מְחִיאוֹת-כַּף כָּל הַקְּרוּאִים.
כָּכָה תִקְנּוּ בְּאֶהָל מְרֻדְכֵי 'הַמְּחוֹל הַכֶּשֶׁר'.

ואכן כך מתאר אותו, את משוררנו בעל השפע, עמיתו הצעיר ממנו, המשורר יהודה קרני, במאמרו מלפני כמעט שבעים שנה: "עם עשרת הכרכים של טשרניחובסקי":

לשאל טשרניחובסקי עצמו היה זה בוודאי יום שכולו טוב, חג כינוס, חג האסיף, חג ליקוט ניצוצות יצירה עברית ועירוניים בכלים בשביל הדור הזה ולמשמרת לדורות הבאים. וליום חג זה אנו שולחים את ברכתנו... ואומרים לו: אספת הגורנה יכול של ארבעים שנה, וכוחך עמך. רד שוב אל המחצבות, אל המכרות. צא שוב השדה, לחרוש לפלח לזרוע ולקצור לברכה לספרות, לך ולעם...

את הברכה ההיא לָעַם, שניתנה לטשרניחובסקי במסיבת יובלו שבראשית שנות השלושים, הגשים המשורר בסוף העשור ההוא, זמן קצר לאחר פרסום הצו האנגלי הנודע לשמחה בשם "הספר הלבן", שבא לסכל את מאמצי עמנו להתיישב בארצנו. כאן מדובר בשיר שהעניק לו טשרניחובסקי כותרת כפולה: "שלוש אתונות", ו"אגדה", בעוד שהציון בסופו מציאותי מאד: "תל-אביב, 6.7.1939":

שְׁלֹשׁ אֶתוֹנוֹת מְשָׁרְכוֹת אֶת דְּרָכָן,
שְׁלֹשׁ אֶתוֹנוֹת — מִבְּאֵר-שְׁבַע לְדָן;
חֲוִמָה וְשַׁחְרָה וְצַחְרָה — לְאַטָּן.

עֲבְרוּ הַשְּׁלֹשׁ עַל-יַד צְרִיחַ מְסֻגָּד,
כְּרֻעָה הַשְּׁחָרָה, כִּי קָרְאוּ לְמוֹעֵד.
עֲבְרוּ הַשְּׁלֹשׁ עַל-יַד פֶּתַח מְנֹרָה,
צְנַחַה הַחֲוִמָה מוֹל אֵיקוֹנֵינִי מְשׁוֹרָה.
עֲבְרוּ הַשְּׁלֹשׁ עַל חֲרָבָה קְדוּשָׁה,
עֲמָדָה הַצַּחְרָה אֶף שְׁטִיחַ זָהָב.

עַל גַּב הַשְּׁחָרָה, עַל גַּבָּהּ, סִיף רָב;
עַל גַּב הַחֲוִמָה, עַל גַּבָּהּ, מְטָל צָלָב;
עַל גַּב הַצַּחְרָה אֶף שְׁטִיחַ זָהָב.

אֵין כְּלוּם עַל גַּבָּהּ בְּלָתִי אִם הַשְּׁטִיחַ — —
בְּמַהְרָה בְּיָמֵינוּ יִרְכַּב עֲלֶיהָ מְשִׁיחַ.

רשימת ספרים המוזכרים לעיל:

- שירי טשרניחובסקי — בשתי מהדורות: הוצ' דביר 1966, והוצ' עם עובד 1990.
- מאמרו של שמעון הלקין — מתוך ספרו דרכים וצדי-דרכים בספרות, הוצ' אקדמון 1969 (כרך שני, עמ' 18).
- ספרו של טשרניחובסקי, עמנואל הרומי — הוצ' אשכול, ברלין תרפ"ה.
- דברי אברהם ברוידס — מתוך ספרו פגישות ודברים, הוצ' מסדה 1976 (עמ' 84).
- דברי יהודה קרני — מתוך ספרו בימה קטנה, הוצ' אגודת הסופרים ליד דביר 1951 (עמ' 29).